

JEZIČNE I KULTUROLOŠKE KARAKTERISTIKE SREDNJODALMATINSKE ŽUPE ČVRLJEVO

Milić, Maria

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:213232>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

MARIA MILIĆ

JEZIČNE I KULTUROLOŠKE KARAKTERISTIKE
SREDNJODALMATINSKE ŽUPE ČVRLJEVO

DIPLOMSKI RAD

Split, 2022.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Inojezični hrvatski

JEZIČNE I KULTUROLOŠKE KARAKTERISTIKE
SREDNJODALMATINSKE ŽUPE ČVRLJEVO

DIPLOMSKI RAD

Studentica:
Maria Milić

Mentor:
dr.sc. Josip Lasić

Split, srpanj 2022.

SADRŽAJ

Sažetak na hrvatskome

Sažetak na engleskome

1. Uvod	1
2. Župa Čvrljevo – od postanka do danas	3
2.1. Povijesno-demografski razvoj današnje Župe Čvrljevo.....	3
2.2. Postanak Župe Čvrljevo	6
2.3. Mještani (župljani) promatranoga prostora	8
3. Jezične karakteristike Župe Čvrljevo	11
3.1. Govor.....	11
3.2. Rječničko (leksičko) blago čvrljevskoga prostora	12
3.3. Čvrljevska onomastika	18
3.3.1. Antroponimija.....	19
3.3.2. Toponimija.....	21
3.3.3. Kulturne specifičnosti čvrljevskih antroponima i toponima	22
4. Kulturološke karakteristike čvrljevske župe	25
4.1. Blagdani zaštitnika i svetaca kroz godinu	25
4.2. Derneći i sila.....	26
4.3. Svadbeni običaji, rođenja, krštenja, pričesti i krizme.....	28
4.4. Posmrtni i pogrebni običaji	29
4.5. Misna slavlja nedjeljom.....	30
4.6. Ostale kulturne vrijednosti čvrljevskoga kraja	31
5. Zaključak	34
6. Literatura	36
Zahvala	38
Životopis autorice.....	39
Izjava o akademskoj čestitosti	40
Izjava o pohrani diplomskoga rada	40

Jezične i kulturološke karakteristike srednjodalmatinske Župe Čvrljevo

Sažetak:

U radu se utemeljenome na prethodno provedenome terenskome istraživanju (siječanj – lipanj 2022. godine) predstavlja srednjodalmatinska Župa Čvrljevo. Posebitost se promatranoga prostora ogleda u tomu što Župa danas povezuje dva dijela nemorskoga dijela srednje Dalmacije. U njezinu je sastavu nekoliko mjesta koja se administrativno vezuju uz Šibensku županiju (Čvrljevo, Utore Gornje i Vinovo Gornje) i nekoliko uz Splitsko-dalmatinsku županiju (Kladnjice i Divojevići). Sva ta mjesta (Čvrljevo, Utore Gornje, Vinovo Gornje, Kladnjice i Divojevići) uključena su u opise u ovome radu, a poveznica im je danas pripadnost zajedničkoj Župi. Rad je usmjeren na predstavljanje prikupljenih najprije jezičnih, potom i kulturoloških podataka. U prvome se dijelu predstavlja jezik čvrljevskoga kraja i njegove posebitosti s posebnim naglaskom na onomastiku, a u drugome se predstavlja kultura i kulturna baština prvenstveno povezna uz religijske obrede. Kako je ovaj vrlo zanimljiv povijesni i kulturni prostor zadnjih desetljeća doživio drastičan pad stanovništva i neznatan je danas broj autohtonih govornika, jedan je od glavnih ciljeva rada prikazati dva najvidljivija razlikovna markera u odnosu na susjedne srednjodalmatinske nemorske prostore, a to su jezik Župe Čvrljevo i kultura Župe Čvrljevo. Terenski rad, zapisivanje i na kraju analiza prikupljene jezične i kulturološke građe bile su osnovne zadaće ovoga rada. A sama građa prikupljena u Župi Čvrljevo kroz najnovije vrijeme te uvrštena u ovaj rad doprinos je upotpunjavanju i dodatnome razumijevanju jezičnoga i kulturnoga krajolika uvijek inspirativnoga i nikad do kraja istraženoga srednjodalmatinskoga nemorskoga prostora.

Ključne riječi: nemorski srednjodalmatinski prostor, Župa Čvrljevo, jezične karakteristike, kulturološke karakteristike.

Linguistic and cultural characteristics of Central Dalmatian parish Čvrljevo

Abstract:

This thesis, based on field research (January – June 2022), represents Central Dalmatian parish Čvrljevo. Special about this location is the fact that this parish connects two areas of Central Dalmatia that are non-marine. Within the parish, there are a few places administratively connected to Šibenik-Knin County (Čvrljevo, Utore Gornje and Vinovo Gornje) and a few connected to Split-Dalmatia County (Kladnjice and Divojevići). All of these places (Čvrljevo, Utore Gornje, Vinovo Gornje, Kladnjice and Divojevići) are included in this thesis and are connected because they belong to the same Parish. The thesis is focused on presenting linguistic and cultural characteristics of the Parish. Linguistic description of the area is presented in the first part of the thesis, paying special attention to onomastic description, and cultural heritage, specially connected to religious ceremonies, is presented in the second part of the thesis. Taking into consideration that this culturally and linguistically astonishing area has marked a significant decrease in population and there are not a lot of indigenous speakers left, the main goal of the thesis is to represent two important distinctive features (language and culture) of parish Čvrljevo in regards to adjacent Central Dalmatian non-marine areas. Field work, noting, recording and ultimately analysis of the collected information about language and culture have been the main tasks of the thesis. The newest information collected in parish Čvrljevo are included in the thesis and the conducted analysis is therefore a contribution to an even better understanding of linguistic and cultural peculiarities of always inspirational and never fully researched Central Dalmatian non-marine areas.

Key words: Central Dalmatian non-marine area, parish Čvrljevo, linguistic characteristics, cultural characteristics.

1. Uvod

Župa Čvrljevo pripada prostoru Dalmatinske zagore, čine ju pet crkava koje se protežu kroz dvije županije što ovu župu čini simboličnom spojnicom Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije (Matas 2020: 17). Čvrljevo, Utore Gornje, Vinovo Gornje i dio Vinova Donjeg pripadaju općini Unešić u Šibensko-kninskoj županiji dok su Kladnjice i Divojevići dio općine Lećevica u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Centralna crkva nosi ime Župna crkva Imena Isusova i nalazi se u mjestu Čvrljevo. Osim centralne crkve, župu čine imenovani crkveni objekti u mjestima Kladnjice (Crkva svetog Filipa i Jakova), Vinovo Gornje (Crkva svetog Marka), Utore Gornje (Crkva svetog Mihovila) i Divojevići (Crkva svetog Ivana Krstitelja). Prostor je Župe Čvrljevo u prošlosti bio dijelom sinjskoga samostana, nakon toga splitskoga, jedno vrijeme i dijelom Trogiske biskupije. Danas je Župa Čvrljevo u sastavu Šibenske biskupije bez obzira na to što je jedan dio župe administrativno dijelom Splitsko-dalmatinske županije (usp. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – Split).¹ Ne postoji mnogo saznanja o crkvenoj organizaciji na ovom prostoru prije 1730. godine. Ono što je poznato jest da se tadašnja župa sastojala od sela (naseljenih mjesta) koja su: Nevest, Sitno, Sratok, Kladnjice, Čvrljevo, Visoka, Vinovo, Divojevići i Utore. U to su vrijeme zajedničku župu činile izgrađene crkve u pojedinim mjestima gdje je bila organizirana sveta misa na isti način kao i danas. Župnik je svake nedjelje držao misu u jednoj ili dvije crkve koje pripadaju župi, a župljani su iz svih mjesta bili pozvani na misno slavlje bez obzira na to što možda i ne propadaju navedenim crkvama (*ibid.*).

Današnjom Župom Čvrljevo već devetnaest godina upravlja fra Ante Jurić Talaja, župnik koji samostalno manevrira prostorom svih pet crkava u župi. Osim vođenja prostorno vrlo zahtjevne župe, fra Ante je glavni i odgovorni urednik župnoga lista župe Čvrljevo – *Pet zvonika*. Ovaj župni list izdavao se od davne 1978. do 1980. godine nakon čega je uslijedila pauza od dvadeset i tri godine. List je obnovljen 2003. godine. Izlazi jednom godišnje i sadrži niz informacija sastavljenih kroz jednogodišnja događanja u župi. Informacije su to o blagdanima i običajima koji se provode kroz godinu, umjetničkim ostvarenjima župljana (pjesme, pisma, priče, rukotvorine), obavijesti o vjenčanjima, krštenjima i spomenima na preminule župljane. Iako sve crkve Župe Čvrljevo imaju slične običaje koji su vezani uz blagdane kroz crkvenu godinu, razlikuje ih to što svaki od „pet zvonika” slavi svoga sveca kroz godinu – u Kladnjicama se tako slave sveti Filip i sveti Jakov, Vinovu Gornjem sveti Marko, Utorama Gornjim sveti

¹ Usp. <<https://www.franjevci-split.hr/cvrljevo/>> (10.6.22.)

Mihovil i u Divojevićima sveti Ivan. Slavljenje svetaca obilježavaju i popratna događanja u mjestu, popularni *derneći* koji se održavaju najčešće oko vanjskoga prostora pojedinoga crkvenoga objekta. *Derneći* već desetljećima imaju ustaljene obrasce ponašanja u koje se i u današnjim vremenima trebaju uklapati mlađi i stariji naraštaj. Ovakva su okupljanja župljana bila ranije glavni izvor zabave, upoznavanja i zaljublivanja. Zahvaljujući vjerskoj tradiciji koja je povezivala i povezuje mještane, prostor župe Čvrljevo sačinjava ne samo vjersku već i bogatu kulturološku, tradicijsku i jezičnu baštinu koje čine ovaj prostor pogodnim za istraživanje i proučavanje.

U radu se dalje uz opis same Župe Čvrljevo opisuju najprije jezične, potom kulturološke karakteristike prostora. U istraživanju i opisivanju pojedinih cjelina na središnje mjesto postaviti će se upravo župnik, fra Ante, od kojeg će se terensko istraživanje dalje širiti na ostale župljane i nositelje tradicijske kulture kojih je kroz desetljeća sve manje pa je i budućnost i opstanak župe sve ugroženija. U radu će se u prvom redu koristiti podatci prikupljeni terenskim istraživanjem uz konzultacije s postojećom stručnom i znanstvenom literaturom iz područja jezika i kulture, a koja donose podatke i znanstvene rezultate istraživanja ovoga dijela nemorske srednje Dalmacije.

2. Župa Čvrljevo – od postanka do danas

Geografski položaj Župu Čvrljevo smješta u središnji dio Zagore te se upravo zbog tog srednjodalmatinskog položaja nalazi na sponi Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije. Obzirom da veći dio župe geografski pripada općini Unešić može se reći da su utjecaji i pripadnost Šibenskoj županiji daleko utjecajnije, pogotovo uzmemo li u obzir da župa i jest dijelom Šibenske biskupije. Međutim, upravo zbog takvog položaja, koji općinu Unešić smješta uz rub Šibensko-kninske županije smatra se da na prostoru same općine manevriraju utjecaji Šibenika kao regionalnog i županijskog središta te Splita kao makroregionalnog središta.

2.1. Povijesno-demografski razvoj današnje Župe Čvrljevo

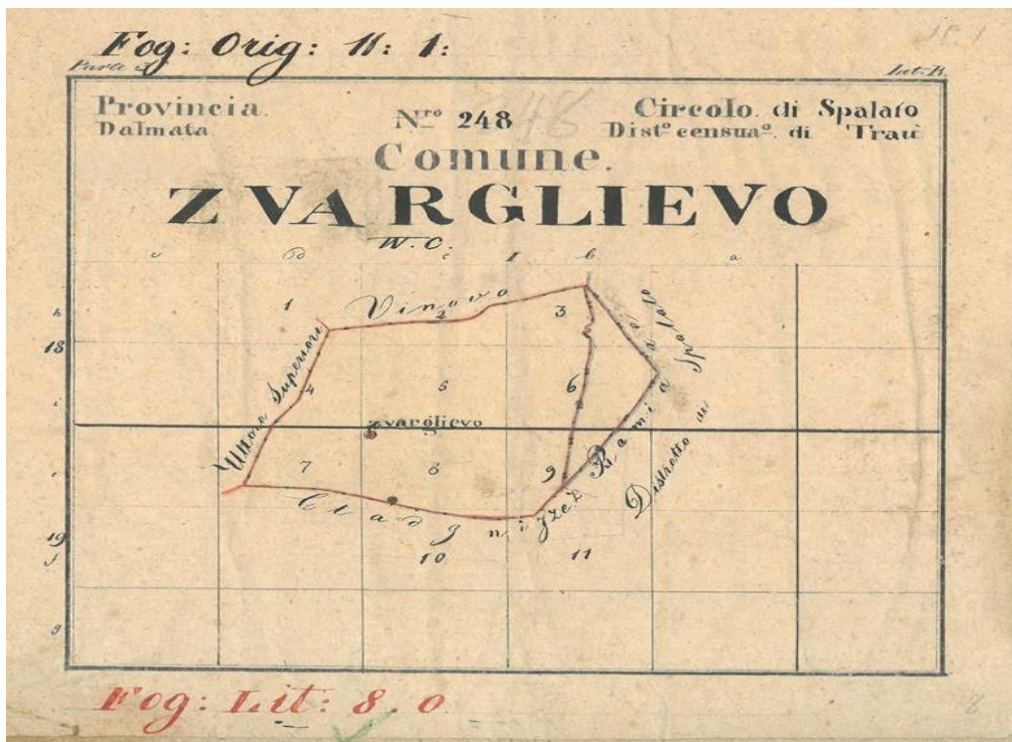
Prostor Dalmatinske zagore, čijem širem prostoru pripada i Župa Čvrljevo ima gustoću naseljenosti od samo 11,52 stanovnika po kilometru kvadratnom, što čini ovaj prostor poprilično zanemarenim i otuđenim od urbanih cjelina. Tek nedavno, veća pozornost počinje se posvećivati gospodarskim i demografskim procesima koji potencijalno mogu utjecati na napredak, naseljenost i zaštitu od nestanka zaseoka, sela i općina na području Dalmatinske zagore (Magaš i Blaće 2011: 131, 132). Župnik fra Ante Talaja, u svom se kazivanju više puta posvetio temi iseljavanja i padu nataliteta u području Župe Čvrljevo:²

„Od 800 stanovnika kada sam ja došao, sada ih ima 250, otprilike. Smanjilo se za nevjerovati. Više nema tu ni vjenčanja. Prije bi ljudi dolazili ili po crkvama ili ovdje u kapelicu ispre župne kuće. Prije su svi dolazili tu svećeniku iz svih pet sela za krstit i za vjenčat, tu je bila i krizma. Crkve su tada već postojale ali sakramenti u kapelici, to je bio običaj. Tu je većina, krštena, vjenčana i krizmana, da ne ide biskup u pet crkvi. Onda je, nije se moglo ni primit, crkva ni jedna, tu nije svećenik živio 12 godina, bio je župnik ali mijenjali su se i dolazili su i odlazili, ne bi stanovali u župi. 1954. godine, kad je bila krizma, bilo je nešto oko 600 krizmanika u župi, teško za zamisliti. Tada je to bio takav natalitet“.

Najsjevernija točka Župe Čvrljevo nalazi se razmeđi Vinova Gornjeg i Kljaka, Moseću, čiji se vrh nalazi na približno 522 metra nadmorske visine. Od Moseća, vanjska granica župe kreće se jugoistočno prema vrhu Krpušnjak pa dalje u južnom smjeru prema Divojačkoj jami. Granica se dalje nastavlja u smjeru istoka, to jest Kragljevca, Mokrog doca i Kljenovca. Na prostoru Kljenovca granica se zaokreće na jugozapad prema Rubeljušinu umcu. Nadalje, vanjska granica

² Prema zapisu autorice 2022. u Čvrljevu, kazivač je župnik Čvrljeva fra Ante Jurić Talaja (rođen 1942. godine u Prugovu).

župe prolazi kroz tromeđe, Ramljane-Postinje-Kladnjice i Postinje-Nisko-Kladnjice, zatim ispod Dubravice, preko Vlačice, Krstača i Dražice, istočnog dijela Podra, Velikog umca do četveromeđe između katastarskih općina Lećevica – Kladnjice – Divojevići – Bogdanovići. Nastavlja se dalje prema sjeveroistoku i tromeđi Visoka – Utore Gornje – Divojevići i od tu prema Zelenom umcu. Od navedene tromeđe skreće prema Križatoj kamenici odakle prolazi preko Draga, Vlake, Topuša, Ljučice i Jocina doca te preko županijske ceste Lećevica – Drniš dolazi do početne najsjevernije točke – vrha planine Moseć (prema Matas 2020: 21 – 25).

Slika 1. Karta Župe Čvrljevo iz 1730. godine³

Prostor današnje Župe Čvrljevo, u vrijeme hrvatskih narodnih vladara, pripadao je Trogirskoj biskupiji te je nosio naziv Župa Zagora (Zagorje). Trogirskoj biskupiji, osim Župe Zagora pripadali su i Župe Trogir, Drid i Šibenik (Šišić 1962: 175 prema Matas 2020: 32). Ono što je odlikovalo Župu Zagorje bila je njezina izoliranost te okruženost prirodom i planinama te se tako u opisu Stjepana Zlatovića prikazuje na ovaj način:

³ Preuzeto sa internetske stranice Državnog arhiva u Splitu. Dostupno na v. <<https://www.das.hr/koristenje-gradiva/digitalizirano-arhivsko-gradivo/k-o-98-cvrljevo/>> (15. 6. 22.).

Od sjevera stoji veliko i dugo brdo Moseć od Drniša do Nehorića; od iztoka i juga velike strane nad Gizdavcem, Prugovom i Konjskom do Klisa; od jugo-zapada Kozjak sve od Klisa i niz kaštelanska brda do Labina te na Snižnicu do Boraje; od Zapada Trtar do jezera Prukljana i do Čikole. Medjašila je sa županijama od iztoka Zminjskom – od juga kliškom i drinskom, – od zapada i sjevera kninskom (...) Zagora je svakolika krševita, posuta brdima i briegovima, te nije mogla biti vrlo napučena, niti po njoj gospodština ni tvrdih gradova (Zltović 1888: 152, 153 prema Matas 2020:32)

Za vrijeme osmanlijskih osvajanja dogodile su se prve veće promjene u župi a uzrokovane su bile činjenicom da je većina starosjedilačkog stanovništva pa tako i župnika napustila ovaj prostor uslijed osmanlijskih osvajanja. Župnici tadašnjih župa većinski su bili biskupijski svećenici glagoljaši, međutim, njihovim odlaskom, gasio se svaki oblik kršćanstva na ovim prostorima pa su se tako prestali odvijati i povremeni pohodi biskupa ili njihovih poslanika. Pustošenjem stanovništva došlo je do zanemarivanja i onog dijela stanovništva ili eventualnih kršćana novopridošlica koji su naseljavali tadašnje prostore. Pod tim uvjetima, visovački franjevci dobili su odobrenje od osmanlijskih vlasti da preuzmu brigu o kršćanima na području Župe Zagora. S obzirom na uvjete nakon osmanlijskih osvajanja, franjevcima nije bilo lako obavljati uloge župnika. Nisu postojali župni smještaji pa u tom slučaju nije potrebno ni spominjati opcije stalnog boravka. Nadalje, pohode, to jest, pastoralizaciju su obavljali pješke ili u boljim uvjetima, na konjima (Matas 2020: 32 – 34).

Ovakvi uvjeti nastavili su se sve do Kandijskih ratova kada se područje današnje župe počinje ponovno naseljavati pa uz brojno stanovništvo pristižu i ramski franjevci. Oni su preuzeli sve oblike pastoralne službe koja je uključivala i prikupljanje milodara. Upravo problematika prikupljanja milodara dovela je do prvih nesporazuma i konačnog razrješenja granica između sinjskih i visovačkih samostana. Naime, kako bi se napokon opisale granice ovih prostora, 29. kolovoza 1677. izaslanik Franjevačke provincije Bosne Srebrene (pod čijom su ovlasti bili navedeni samostani), fra Jure Skontrić, poslan je da sazove pedesetak starijih ljudi koji će između sebe odrediti potrebno razgraničenje. Tako su, na blagdan svetog Ivana Krstitelja, kod crkve svetog Ivana u Badnju glavešine izabrale jednog starijeg čovjeka koji će opisati granice te sedmoricu franjevaca i dvanaesticu vjernika koji će potpisati novonastali iskaz (Matas 2020: 32 – 34). Ovaj dokument čuva se u arhivu samostana Visovac (Kosor 1979: 136; Matas 2020: 33).

Odlaskom Osmanlija, krajem 17. stoljeća došlo je do prijelaznog razdoblja na prostoru župe te je upravo smirivanje tenzija dovelo do situacije pogodne za obnovu srušenih crkava kao i gradnju novih. Bez obzira na malo bolje i slobodnije uvjete života, gospodarska situacija i dalje je bila izrazito teška pa su u skladu s tim nove građevine bile skromne, malene i nekvalitetno

građene . Gradile su se većinom u središnjem dijelu sela te su ih okruživala groblja (Demori-Stančić 1989 i Maschek 1879 prema Matas 2020:33).

2.2. Postanak Župe Čvrljevo

Kada je riječ o vremenu osnivanja Župe Čvrljevo postoje različiti izvori koji govore o različitim vremenskim okvirima. Po nekim izvorima, župa je nakon protjerivanja Osmanlija (Bečki rat), bila u sastavu župe osnovane 1685. godine sa sjedištem u selu Visoka. Međutim, u jednom od pisama iz Divojevića (1964.), jedan od prvih župnika, fra Ivan Mihaljić, potpisuje se kao župnik Zagorja (Matas 2020: 34).

Drugi pak izvor, za koji se uzima da je najtočniji, zapisnici su vizitacije trogirskog biskupa Didaka Manole (razdoblje od 1757. godine do 1761. godine) u kojima se navodi 1730. godina kao godina osnutka Župe Čvrljevo. Ovaj podatak potvrđuje se i u knjizi don Krste Stošića *Sela Šibenskog kotara*, te u *Šematizmu Franjevačke Provincije presvetog Otkupitelja* (Soldo 1979: 52 prema Matas 2020:34).

Postoji još jedan izvor koji tvrdi da je Župa Čvrljevo osnovana tri godine ranije. Zagovornik je ove tvrdnje fra Vicko Kapitanović koji kao potkrepljenje svoje tvrdnje navodi:

U zapisnicima vizitacije biskupa Kačića obavljene 1726. godine navodi se kako je ta župa (Nevest – Visoka) osim sela Nevesta i Cere obuhvaćala: Visoku, Divojeviće, Kladnjice, Čvrljevo, Sratok (danas Bogdanović), Vinovo, Utole i Sitno. Isti je Biskup godinu dana kasnije tj. 1727. podijelio župu na dva dijela tj. Čvrljevo i Nevest. Župi Nevest su ostala sela: Nevest, Visoka, Sratok (Bogdanović), Sitno i Cera (Kapitanović 1992: 36, prema Matas 2020:34).

Iako je današnja središnja crkva Župna crkva Imena Isusova, smatra se da pri samom osnutku nije bilo tako. Naime, središnja crkva novoosnovane župe po nekim zapisima bila je crkva svetog Filipa i Jakova u Kladnjicama. Postoje neki propusti u samim izvorima koji se tiču izgradnje crkve u Kladnjicama koji dovode do nesuglasica i oko određenja tadašnje župne crkve. Naime, u spomenutom izvoru Didaka Manole (izvor o osnutku župe koji se smatra najpreciznijim) navodi se kako je crkva svetog Filipa i Jakova izgrađena 1740. godine. Međutim, ti podaci smatraju se netočnima, odnosno pogrešno upisanima. Smatra se da je godina obnove crkve (1740.) pogrešno upisana kao godina izgradnje crkve, koja je po svemu sudeći sagrađena mnogo ranije. Činjenicu da se dogodio propust u izvoru i datumima potvrđuje i činjenica da je u vrijeme navodne gradnje crkve svetog Filipa i Jakova (1740.) u Čvrljevu već postojala crkva. Propust u određenju godine izgradnje potvrđuje i mapa mletačkog katastra koji je rađen između 1709. i 1711. godine u koju je ucrtan tlocrt crkve svetog Filipa i Jakova te je čak upisan i naziv crkve na talijanskom jeziku (Chiesa s. Felipe e s. Giacomo). Svi navedeni

izvori navode na zaključak da je crkva svetog Filipa i Jakova izgrađena krajem 17. stoljeća a možda čak i ranije (Matas 2020: 36, 37).

Zabune, zablude i nesporazumi glede izvora i određenja župne crkve protežu se i u sadašnjost. Naime, oprečni podatci nalaze se i u samom titularu župe a tiču se ne samo određenja župne crkve već i nesporazuma oko godine osnivanja župe kao i godinama gradnje pojedinih crkava. Ovoj problematici nikako ne ide u prilog činjenica da su matične knjige Župe Čvrljevo zajedno s ostalom dokumentacijom u Drugom svjetskom ratu (1942. godine) spaljene i nepovratno izgubljene. Istraživanjem preostale dokumentacije dokazano je da su prilikom osnivanja župe za titulare (nebeske zaštitnike) odabrani upravo sveti Filip i Jakov te im se spomendan slavio 3. svibnja. Tako je bilo navedeno i u službenim dokumentima i na samom pečatu Župe Čvrljevo. Pečat župe promijenjen je početkom prošlog stoljeća no titular tada nije bio izmijenjen. Prvi nesporazumi nastaju prilikom objave prvog broja župnog lista *Pet zvonika* (1978. godine) u kojem se list navodi kao župni list Župe Imena Isusova Čvrljevo ali kao župna crkva navodi se crkva svetog Filipa i Jakova. Pretpostavlja se da je list objavljen bez obraćanja pažnje na ovu pojedinost. Ovaj propust potvrđuje i činjenica da je crkva sveti Filip i Jakov navedena kao župna i središnja crkva Župe Čvrljevo i u šematizmu Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja koji je tiskan godinu dana nakon objave prvog župnog lista *Pet Zvonika*. Međutim, u šematizmu iz 2007. godine kao titular župe navodi se Ime Isusovo dok je na karti u tom istom šematizmu crkva svetog Filipa i Jakova u Kladnjicama ucrtana kao župna crkva dok je crkva Imena Isusova u Čvrljevu ucrtana kao podružna crkva. Obzirom na manjak informacija, pretpostavlja se da se prebačaj, to jest, zamjena župnih crkava određena automatizmom te da službena odluka crkvenih vlasti nikada nije donesena. Kada se govori o automatizmu prebačaja središta župe iz jedne crkve u drugu, misli se na logični slijed prema kojem se župni ured ili *popova kuća/vratarska kuća* nalazi što je moguće bliže župnoj ili središnjoj crkvi koja je u ovom slučaju, Crkva Imena Isusova u Čvrljevu. Ovaj podatak, to jest ovo razmatranje, uzima se kao najvjerođostojnije obzirom da je župnik Župe Čvrljevo sveti Filip i Jakov dugi period (tridesetak godina) stanovao u Kladnjicama u zaseoku Vickovići gdje se i danas može vidjeti ostatke *vratarske/popove kuće*. Župni ured i župna kuća kasnije su izgrađene u Čvrljevu u blizini zaseoka Mandarići. Župnik se u navedenu župnu kuću uselio nakon njezina završetka 1762. godine te je tada, prema svemu sudeći, automatizmom promijenjen i sami titular Župe Čvrljevo (*ibid.*)

Sadašnji župnik, fra Ante Jurić Talaja nespornost i komplikacije glede određenja imena župe i određenja župne crkve opisuje ovako⁴:

Nije to točno da je u Kladnjicama bila župa niti se ikad nazivala sveti Filip i Jakov. 1730. ili 1729. godine osnovana je župa Imena Isusova Čvrljevo ali tada u Čvrljevu nije bilo crkve nego jedna mala kapela sa šavarom. Zanimljivo je da i sada ima kapela na zidu od groblja, ima i sada kapela Imena Isusova. Pošto župnik nije imao tu ni župne kuće ni crkve, župnik Čvrljeva je stanovao u Kladnjicama jednu tridesetak godina i sada ima teorija da je kod Perajica kuća bila tadašnja župna kuća. I nakon tridesetak godina, jedan Mandarić, darovao je župniku veliki prostor i kad je on župniku darovao prostor tada je na toj zemlji napravljena župna kuća, ona stara koja je sada porušena, i onda je on prešao iz Kladnjica u Čvrljevo. Samo je vjerojatno župna crkva tako pogrešno bila upisana jer je u Čvrljevu bila samo kapelica, nije bilo crkve. Nije u Kladnjicama nikad bila župa, samo je svećenik tamo živio. I ovaj prvi list Pet zvonika iz 1978., ja mislim da oni ne niječu Župu Čvrljevo, nego župnu crkvu, jer je nije onda ni bilo. Samo šta se dogodilo, mi nemamo izvora, od kada se to baš pisalo. U svim mojim dokumentima navedena je Župa Imena Isusova Čvrljevo. Biskup je dao dopuštenje da svećenici promijene što treba, svećenici su promijenili, ali treba naći taj dekret, ne može se to tek tako promijeniti. Greške se događaju, meni nekada dođu s nazivom Župa Presvetog imena Isusova, meni je drago da su ljudi pobožni ali to nije točno, ovo je Župa Imena Isusova.

2.3. Mještani (župljani) promatranoga prostora

Činjenice o padu broja stanovnika te o lošoj demografskoj slici nije potrebno posebno naglašavati. No nije uvijek bilo tako, prostori današnje Dalmatinske zagore nekada su doživljavali i faze doseljavanja. Najpoznatija dva vala doseljavanja odvili su se 1685. i 1687. godine. U prvom valu, doselilo se oko tisuću i šesto osoba, na poticaj Mletačkih vlasti koje su za cilj imale socijalno i gospodarski oslabiti tursku vlast u Bosni. U drugom valu, pod sličnim uvjetima doselilo se još pet tisuća stanovnika koji su sa sobom donijeli i *živo blago/stoku* (Kužić 1997: 164). Doseljeni stanovnici Čvrljeva pripali su tada već osnovanoj Župi Nevest pod Trogirskom biskupijom i tako je bilo sve do ukidanja Trogirske biskupije 1828. godine kada je Čvrljevo prešlo pod upravu Šibenske biskupije (Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – Split).⁵

Iseljavanje, koje se proteže i do današnjih dana, započelo je isto tako u dva najznačajnija vala. Prvi značajniji val iseljavanja odvio se 1890. godine kada je stanovništvo slijedom industrijalizacije većinski odlazilo raditi u rudnicima, najčešće u Ameriku. Drugi val uslijedio je nedugo nakon prvog, 1910. godine ,kada je život na kršu i kamenu postao neizdrživ te se stanovništvo u potrazi za boljim životom okrenulo prema primorskim (Split, Solin, Kaštela, Rijeka, Zadar) i drugim krajevima Hrvatske (najčešće prema Slavoniji zbog obradive zemlje i

⁴ Zapisala sam 2022. u Čvrljevu. Kazivač je župnik Čvrljeva, fra Ante Jurić Talaja, rođen 1942. godine u Prugovu

⁵ Usp: <<https://www.franjevci-split.hr/cvrljevo/>> (10.6.22.)

prirodnih resursa koja su tada činila Slavonsku ravnicu najpogodnijim mjestom za rad i život). Problematika iseljavanja stanovništva iz područja Dalmatinske zagore, a samim tim i iz Župe Čvrljevo u detalje je problematizirana i u prvom izdanju lista Pet zvonika iz 1978. godine. Pa je tako na samom početku lista, pod naslovom *Jedan suvremeni problem*, tadašnji župnik, fra Ante Mijaljević istaknuo:

Nadamo se da su vam uvjeti života bolji nego da ste ovdje ostali, ali nigdje čovjeku nije ljepše nego gdje se rodio. Tu su prve uspomene, tu su najsretniji dani, premda su bili u oskudici i neimaštini. Otišli ste za boljim, ljepšim i lakšim životom. Nema kontinenta na kojem nema naših župljana. Tako bi se slobodno moglo reći da nema zemlje u kojoj nema našeg svijeta. No, uza sve to što smo raspršeni po čitavom svijetu, ipak se moramo osjećati kao braća. I nije moguće da se svi skupa i vidimo. Ovaj naš list pokušat će do svakog doći i izručiti pozdrave i želje i tako ćemo biti zajedno kao da smo u Čvrljevskoj župnoj zajednici. Vjerujemo da ćemo biti u Kristovu kraljevstvu zajedno. Neka ove napisane riječi budu kao telefon između nas i vas (Pet zvonika 1978: 2).

U sklopu opisivanja problematike iseljavanja i isticanja važnosti župnog lista, fra Ante Mijaljević dodao je i nekoliko prigodnih stihova mještana Nikole Mate Rošića u kojima već možemo uočiti poneke jezične karakteristike o kojima će više riječi biti u idućem poglavlju:

Brate moj, vrati se na naš kamen, kolijevku našu
Ostani ovdje na nekoliko rala posne zemlje,
Podziđi međe razorene, loze posadi, uzgoji ogradu jasenovu!
I bit će opet pšenična kruha iz starog djedova ambara,
Opet će radati naše loze: plavac i vugava po uzvodima, u konobi
će pod gredom nad bačvama i biguncima visjeti po koji pršut.
I djeca tvoja neće biti tužna.
Vrati se, brate moj, nije još sva šuma izgorjela. U planini pod
Mosećem nađe se još po koji jasen dobar, pod zimu svini ralo
i ojič, motiku nasadi, i neka opet zariču volovi, rogova vilenih
na pojilu Vinjencu, Plitvinama, Žabljaku, Divojevićancu i Zmajevcu...
Vrati se, brate moj, djeca te tvoja nejaka čekaju,
Žena ti cvijećem kiti prozor i vrandu pred tavanom.
Vrati se, brate moj, iz daleke zemlje, zemlje tuđinske...
Čuo bi kako te mater i ćaća zaklinju da se vratiš,
jer se život sužio na rijetke kolijevke i učestale sprovode...
Kuće naše izumiru, ime djedovo izumire...
Pusti, ostavi sve u tuđini,
Vrati se, brate moj, molim te, vrati se!

Sadašnji župnik također ističe važnost koju je župni list *Pet Zvonika* imao prilikom samog pokretanja crkvenog glasila, njegovu popularnost i važnost. U svom kazivanju dotiče se i teme

iseljavanja stanovništva te svoje uloge u ponovnom pokretanju župnog lista nakon pauze koja je potrajala od 1980. do 2003. godine:⁶

(...) Pokonjega fra Ante on je, mislim 1978. godine pokrenio župni list Pet zvonika, a u ono doba je to bilo jako potrebno i popularno i nije bilo ni telefona nismo još dobili ni struje a taj list se čitao (...) bio je kao neko glasilo taj župni list. I poslije, župni nasljednici se nisu baš tim htjeli baviti, onda sam ja ponovo pokrenuo i mislim da je mnogo stvari tu. Imao sam i suradnike, ima tu dosta povijesti, ima i običaja pa i poginule u Drugom svjetskom ratu i kroz čitavu godinu pratimo događaje, blagdane. Kroz ovo vrijeme od kad sam došao župa je bila živa, 800 stanovnika je imala, sad ih ima možda 250, 300. Stara župna kuća je bila na ovim istim temeljima, na ovim se temeljima napravila nova, godinu dana se gradila. Bila je stara kuća. Doli ima podrum kolika god je kuća, mislilo se da će tu bit pirevi, tu će djeca igrati tenis, to je bilo uobičajeno da djeca nađu utjehu kod župnika. Ali evo, pireva nema, djece nema, eto. Nema ih, ali eto dođu vikendaši pa tako nije župa baš prazna, smatramo da oni pripadaju nama i još je to dobro. Očekujem, ako ne bude neki preokret da će ljudi dolaziti. Već dolaze vikendom, oni koji imaju svoju kuću i gdje doći, a oni koji su pravili kuću u Solinu, Kaštelima pa nisu ovdje, teško. U ono je vrijeme bilo itekako potrebno svojim se vjernicima pismeno obratiti. Međutim, sada je nas ostalo malo pa kažu što će nam to, tko to čita, treba iskoristiti tehnologiju, ali čitaju ljudi, čitaju.

⁶ Zapisala sam 2022. u Čvrljevu. Kazivač je župnik Čvrljeva, fra Ante Jurić Talaja, rođen 1946. godine u Prugovu.

3. Jezične karakteristike Župe Čvrljevo

Govor čvrljevske župe ne razlikuje se umnogome od govora zabilježenih u ostalim dijelovima Dalmatinske zagore. Pripada novoštokavskome ikavskome dijalektu, a koji se prostire preko područja zapadne Hercegovine, jednog dijela južne Bosne koji dalje vodi do Jajca te područja sjeverno od Travnika i Zenice. Ovaj dijalekt obuhvaća i Livno, Derventu, Bihać te nebrojeno mnogo manjih područja Bosne i Hercegovine. Govoreći o jugu Hrvatske, novoštokavski ikavski dijalekt proteže se od Opuzena i Metkovića prema Omišu. Iako je obala većinom čakavska, primjetan je znatan utjecaj novoštokavske ikavice na današnju čakavštinu. Primjere toga možemo vidjeti u Splitu i Šibeniku gdje štokavština sve više dopire do obale i preuzima dominaciju nad nekadašnjom čakavštinom. Dijalekt novoštokavske ikavice zauzima gotovo čitavo podvelebitsko područje. Na otocima se također uočavaju obilježja novoštokavsko ikavskih govora i to u Račišću na Korčuli, Sućuraju na Hvaru, Sumartinu na Braču, Maslinici na Šolti te u Dinjiškim i Vlašićima na Pagu (usp. Lisac 2003: 173–174).

3.1. Govor

Dijalektalne karakteristike Dalmatinske zagore nemaju zastupljenost idioma van zapadnog dijalekta, to jest, novoštokavsko ikavskog dijalekta, koji je u velikoj mjeri obilježio povijest hrvatskog jezika obzirom da su i mnoga dijela hrvatske književnosti pisana upravo na ovom dijalektu (Lisac 2008: 105)

Obilježja novoštokavskoga ikavskoga dijalekta specifična za Dalmatinsku zagoru (usp. Lisac 2008: 106–111) bilježe i sva obrađena mjesta Župe Čvrljevo, a koja su:

(a) ikavski refleks jata:

besida, bičva, bidan, bis, bižat, Blagovist, brig, brimenit, brist, bubrig, cidit, cipat, civanica, crivo, cvit, Cvitna nedilja, čovik, dilo, dite, donit, grij, grijat, klišća / klišta, lik, linost, lipo, lito, livi, mira, misec, misto, mliko, mriža, nevista, njidra, onimit, oždribit, pisma, pivac, potreba, rič, rika, rizat, sikira, silo, slizena, smij, snig, srida, stina, strila, svića, svit, time, tribat, triska, triznost, vičan, vinčanica, vištica, vrića, zrit, zvirkat, zvizda, živit, žlib

(b) vokalne redukcije:

vako, nako, vamo

(c) đ kao refleks praslavenskoga d' (*pređa, svađa, žeđa*) i j (*mejaš, omejašit, gospoja*)

(d) šćakavica i štakavica kao odlika govora:

šćap / štap, pušćat / puštat, klišća / klišta, gušćerica / guštarica

(e) fonem f rijedak u izgovoru:

ufat se, frigat, fažol, fumar, karanfil, šofer, flaša. Znatno češće su zamjene fonema f za fonem v kao u primjerima: *venjer, vuštan, vabrika, šuvit ili prigat, Pilip i pratar*.

(f) fonem h kao izgubljen ili zamijenjen fonem – prelazi obično u v, j i k:

rast (hrast), ajduk, gra, maovina, Duovi, duvan, kruv, gluv, mijur, grij, siromak, oraknjača.

(g) nedosljednost jotacije:

rod(i)jak, net(i)jak, diviji (divlji), kravje (kravlje)

(h) izjednačavanje fonema lj s fonemom j:

dimjak – dimljak – dimnjak

(i) pretvorba dočelnog l u participima u a:

nosija, sidija, donija (ali u Župi Čvrljevo češće kroz varijante *nosijo, sidijo i donijo*)

(j) adrijatizmi:

vidin, noktiman, osan

(k) brojne asimilacije (*čvrčak, pašoš*) i disimilacije (*sumljicit, pantit*)

(l) krnji infinitivi:

volit, doć

(m) dosljedno novoštokavska akcentuacija (četiri akcenta raspodijeljena kao u standardu)

(n) novoštokavska deklinacija imenica (uključujući i arhaične deklinacijske oblike):

pisarin, sestron/sestran, selin

(o) turski sloj u leksiku:

barjak, beg, bekrija, janjičar, raja

(p) zastupljenost romanizama (*libar, punat, stimat*), germanizama (*cigla, škodit, štrik*) te hungarizama (*cipela, gazda, kecelja, kočijaš, teret, vašar*).

Dalmatinska zagora, čijim je sastavnim dijelom i promatrana Župa Čvrljevo, uz očitu novoštokavsku ikavicu itekako je u govoru očuvala čakavske odlike čime je potvrđen utjecaj i miješanje dvaju dijalekata u prošlosti.

3.2. Rječničko (leksičko) blago čvrljevskoga prostora

Miješanje štokavštine i čakavštine, ali isto tako i strani utjecaji iz prošlosti (turski, talijanski, njemački, mađarski i dr.) primjetni su u brojnim današnjim dijalektalnim izrazima koji čine osnovicu govora na području Župe Čvrljevo, ali i Dalmatinske zagore općenito. Donose se u

nastavku abecednim redom prema zapisima iz privatne zbirke gospodina Branka Božića⁷ koji bilježi:

A

abitina – kaput; *ajmekati* – kukati; *ajkanje* – glasno vikanje; *alagase* – odmah; *aljina* – haljina; *ambar* – spremište za žito; *anjci* – samo; *antrešanj* – dodatni teret na magarcu; *apose* – posebno; *arar* – vreća od kozje dlake; *armar* – ormar; *atoran* – dužan.

B

bacilat – obraćati pozornost; *badanj* – drvena posuda; *badati* – bosti; *badilj* – lopata; *bak* – nekastrirani junac; *bakande* – gumena obuća; *bakrač* – posuda za kuhanje; *balatura* – vanjsko stepenište; *balavurdija* – djeca; *balit* – ružno govoriti; *baljezgati* – govoriti nepovezano; *bambuk* – pamuk; *bandat* – nesvjesno govoriti; *banut / banit* – nenajavljeno doći; *baričetan* – blagoslovljen; *batalit* – zanemariti, zapustiti; *baulić* – mala škrinja; *bavuljati* – nekontrolirano hodati; *bedevija* – kobila; *begenat* – potvrđivati; *bekina* – životinjska koža; *belagija* – remen za oštrenje; *belaj* – nevolja; *beljiti se* – plaziti jezik; *berekin* – zločesti dječak; *beričetno* – rodno, dobro; *berlav* – šašav; *beštima* – psovka; *bidun* – posuda za zalijevanje; *bigunac* – drvena posuda srednja; *bijančuk* – alka za vezanje konja; *bikar* – mesar; *bisage* – torba s dva otvora; *blago* – domaće životinje; *blanja* – alat za obradu drva; *blejarina* – porez na stoku; *bocun* – staklena boca; *bokun* – komad; *bota* – grumen; *bovak* – kamen od dva do tri kilograma; *bovani* – kamenje; *božićovati* – čestitati Božić; *bracijer* – član; *bradva* – tesarska sjekira; *brana* – za poravnavanje njive nakon oranja; *bratimi* – vjerska udruga; *brećanje* – žalosna / tužna crkvena zvonjava; *brečati* – napuniti; *brekalica* – drobilica kamena; *briktaš* – novčanik; *brime* – složena drva ili trava; *brontulat* – prigovarati; *bronza* – zvono; *bronzin* – posuda za kuhanje; *brstine* – propupane grane; *brtulín* – mali nožić; *brzon* – brzo; *bubac* – udarac; *budzašto* – nizašto; *buganac* – ozeblina; *bujel* – zračnica; *bukara* – posuda za piti vino; *bumbis* – baciti, skočiti; *buraća* – kožna vreća; *burgija* – malo svrdlo; *burljati* – miješati; *bušak* – žbunje; *busnut* – nagao; *buža* – rupa.

C

caka – staklo; *cicvara* – jelo od sira i jaja; *cika* – pukotina; *ciknuti* – zaplakati; *cilac* – tvrdi kamen; *cintare* – usna harmonika; *ciplja* – komadi drveta; *cirlikati* – veselo se smijati; *citka* – cjediljka; *civare* – drvena nosila za stijene; *cmilje* – smilje; *crkavica* – malo nečega; *cukarini* – kocke šećera; *culjati* – njihati.

Č

čabar – posuda za napojiti stoku; *čalabrknut* – brzo pojesti; *čamit* – samoća; *čampre* – životinjske kandže; *čančolit* – moliti, tražiti; *čanjak* – zdjela; *čavakuća* – ljekovita trava; *čekrk* – greda; *čeljade* – osoba, čovjek; *čemer* – jad, siromaštvo; *čepati* – gaziti;

⁷ Autor popisa čvrljevskoga leksika je Branko Božić Stanić, rođen 1966. godine u Čvrljevu.

čeprljužište – krš, ledenica; *čepušanje* – tuča; *češagija* – naprava za češljanje konja; *čmrknit* – popiti; *čvakati* – ključati.

Ć

ćakule – priče; *ćapiti* – uzeti; *ćemer* – kameni luk nad bunarom; *ćer* – kći; *ćitaba* – službeni dopis; *ćiverica* – glava; *ćoka* – gorki duhan; *ćurak* – hrpica stijena; *ćurnuti* – čučnuti; *ćuškat* – goniti; *ćuskija* – metalna poluga; *ćutit* – osjetiti / osjećati; *ćuv* – dašak vjetra; *ćuza* – zatvor.

D

dakuće – nego što; *dalamit* – dinamit; *dalečina* – udaljenost; *dangubit* – gubiti vrijeme; *danit* – predahnut; *dasa* – frajer; *debulali* – iscrpljeni; *delija* – junačina; *depeša* – dopis; *dernek* – skup, fešta oko crkve; *dičinji* – dječji; *digot* – ponekad; *diljat* – rezuckati; *diljenik* – suvlasnik; *dišpet* – inat; *divoloza* – biljka penjačica; *dlage* – drvene letvice; *dobosti* – pobijediti; *doćukat* – doznati; *doditi* – dotaknuti; *dojanko* – sve, bez ostatka; *dokančelali* – stigli su / došli su; *dokon* – besposlen; *dolac* – komad zemlje; *dolibit se* – došuljat se; *dolikarce* – dolje; *doterica* – djevojka koja nema brata; *dotrine* – molitve, pjesme, vjeronauk; *drčajina* – djeca; *dreljiti* – gledati; *drit* – uspravan; *drknut* – neuračunljiv; *dub* – hrast; *dugovit* – duga vijeka; *durat* – izdržat; *dušit* – daviti; *dušnit* – uhvatiti zraka, odmoriti; *dut* – gaj; *duzina* – dvanaest komada; *dvizica* – ovca od dvije godine.

Đ

đavlekati – psovati; *đendar* – žandar; *đisnit* – skočiti; *đotluk* – kratke hlače; *đumati* – skakutati; *đuture* – sve zajedno; *đuturum* – starac.

F

fred – rodbinska veza; *fajercak* – upaljač; *falit* – hvaliti.

G

gagrica – žitni nametnik; *galebina* – stočni izmet; *gargaše* – češljevi za vunu; *gariti* – juriti; *gavljati* – nekontrolirano gaziti; *gevera* – puška; *glanjcati* – laštiti; *gnjila* – žuta zemlja; *gnjojar* – mjesto za gnoj; *gojilo* – hranilo; *gojna* – debela; *gorikarce* – gore; *grašina* – korov u žitu; *greb* – grobnica; *grintat* – negodovati; *gromila* – hrpa kamenja; *grožđa* – željezna zamka; *grudina* – hrpa kamenja; *gućak* – grlo, vrat; *gužve* – močeno i grijano pruće graba.

I

iđe – ide; *inčije* – drugačije; *iskančolit* – izmoliti, dobiti; *iskeljiti se* – nasmijati se; *iskobeljat* – iskriviti, izvući se; *iskoprtljat* – spretno izvući; *ispiljkat* – posušiti; *ispoprunit* – izudarati; *istrackat* – unerediti; *ištetit* – uganuti nogu; *išton* – tek; *izba* – podrum, ostava;

izbrljat – onečistiti; *izdegenečit* – išibati, istući; *izdrndan* – istrošen; *izdurat* – izdržati; *izere* – malo; *izist* – pojesti; *izlemat* – istući; *izmuštrat* – izmoriti; *izvicijan* – izbirljiv; *izvitoperen* – iskrivljen; *ižinjavat* – izmišljati.

J

jačmak – herpes na jeziku; *japno* – mješavina klaka i pržine; *japurda* – jama, škrapa; *jara* – mjesto na koje se ispraća stoka; *jaram* – mjesto za volove; *jarčiti se* – praviti se važan; *jarebac* – vrabac; *jedali išta* – ima li nešto; *jedmice* – jedva, teško; *jedra* – široka, uhranjena; *jejina* – duga, neuredna kosa; *jenga* – mladoženjina sestra; *jerbo* – zato; *jopet* – opet; *jušto* – upravo.

K

kadar – spreman; *kain* – posuda za umivanje, pranje; *kaldrma* – put popločan kamenom; *kamenica* – udubljenje u kamenu; *kamomela* – kamilica; *kančelali* – hodali; *kančelo* – namotaj pređe; *kandija* – šiba; *kantar* – mjera s jednim utegom; *kapseja* – mrtvački sanduk; *kašnje* – poslije; *katriga* – stolica s naslonom; *kavga* – izazivanje nereda; *keljiti se* – smijati se; *kezmići* – kozlići; *klačina* – zidana kamena gomila; *klapit* – sanjati; *kmečat* – glasno se oglašavati; *kobacat se* – otresati se; *kokuljica* – kapuljača; *kolarište* – skupljalište; *kolinka* – kolijevka; *komaštre* – željezni lanci; *konaba* – konoba; *konak* – prenoćište; *konča* – začín; *konočal* – dvogled; *kontanje* – nabranje; *kopun* – neplodni pijetao; *kosir* – alat za sječu; *kostrit* – kozja dlaka; *kotula* – suknja; *krakun* – poluga za zatvaranje vrata; *krećati* – dodirivati; *krsti* – leđa; *krtolić* – drvena mreža; *kuba* – otvor na bunaru; *kubura* – mala puška; *kućat* – zagrnuti zemlju motikom; *kudilja* – snop vune; *kudit* – osuđivati; *kukača* – biljka; *kukvijuža* – sova; *kulin* – kamena oznaka; *kumašin* – kum; *kumparan* – kaputić; *kunjat* – drijemati; *kuriti* – dobro prodati; *kuštradina* – slano i suho kozje i ovčje meso; *kvintal* – mjera sto kilograma; *kvrknut* – tiho se oglasiti.

L

labrnja – nosnica i usne; *lapat* – zakrpa; *larma* – pokret, akcija; *lašnje* – lakše; *laza* – prolaz u zidu; *lemiš* – željezni dio rala za oranje; *lemozina* – novčani prilog crkvi; *lepurica* – leptirica; *lešak* – groznica; *linguza* – lijena osoba; *lisa* – prolaz, ulaz; *lišnjak* – grane složene oko stožine; *lišo* – bez ičega; *lug* – pepel.

LJ

ljosniti – pasti.

M

maćan – zamazan, ali i netko tko ima tjelesni ili umni nedostatak; *malicija* – zloba, pakost; *maloprin* – maloprije; *malovan* – pomoćnik; *marva* – životinje; *mašur* – metalna posuda za zemlju; *matrijal* – materijal; *mauzerka* – puška; *maža* – vreća od jute; *mećanje* – kozje

glasanje; *međuse* – između sebe; *megdan* – dvoboj; *metenika* – kiselo mlijeko; *metit* – staviti; *minjur* – svinjski mjehur; *miritati* – zaslužiti; *mišaja* – drvena kuhača; *misuri* – ledene sige na kućama; *mlatač* – sirovi kolac; *mrci* – mrtvaci; *mrgilj* – granica između parcela; *mrtvine* – ostavština; *mutap* – pokrivač od kozje dlake; *mutav* – nijem.

N

nabaca – urok; *nabumbit se* – opiti se; *naćulit* – postaviti nešto; *nacvrcit se* – napiti se; *nađindat* – okititi; *nagrotat* – napuniti; *najmenica* – služavka; *najposlin* – na kraju; *najskoli* – naročito; *nakaldrmat* – napuniti kamenjem; *namirit* – nahraniti; *namisto* – umjesto; *napoit* – napiti; *naponase* – jedan po jedan; *naposa* – ispravno; *naprndit se* – naljutiti se; *nasikirati* – naljutiti; *naštevrilit* – popeti se; *nastovrljiti* – stajati uporno; *natravuljat* – obući; *naviljak* – trava nošena na vilama; *navisit* – staviti kuhati; *nešesno* – nezgrapno; *neviran* – ljubomorani; *njanci* – niti jedan; *njanje* – janje; *njon* – njom; *nozdrva* – nosnica; *nuder* – hajde; *nuga* – kraj, kut; *nunde* – ondje.

O

obeselit – razveseliti; *obigrati* – brzo okružiti; *oblaguzan* – proždrljiv; *oblog* – ograđena njiva; *očeprljati se* – ogrebat se; *odabranik* – zaručnik; *odanit* – odmoriti; *odgarit* – naglo otrčati; *odglavinjat* – otići; *odman* – odmah; *odrišit* – odvezati; *odsvaklen* – odasvud; *ogrizine* – ostaci hrane; *ojič* – dio rala; *oka* – mjera od jednog i pol kilograma; *okaliti* – zažariti na plamenu; *oklen* – otkud; *okomotan* – zamotan; *okresine* – mlade grabove grane; *olepušat* – očistiti od perja; *omečat* – omekšati; *opandrčit* – udariti; *opatrnit* – udariti; *oplaze* – dio njive koji se kopa motikom; *opočen* – znojan; *oprnit* – osušiti, propasti; *oputina* – loš put; *oseknut* – obrisati nos; *osin* – hladovina; *oškoprcan* – brz, okretan; *otar* – oltar; *otle* – od tu; *otolen* – od tu; *ožeg* – željezo za vatru.

P

pale – stupovi za struju; *parip* – konj; *paron* – gospodin; *parošci* – drveni vrhovi na vilama; *pečet* – pečat; *peliti* – upozoravati, moliti; *penrati* – penjati; *pepeja* – lug; *perčin* – pletenice; *perida* – drvena pregrada; *petljaroš* – osoba koja stvara svađe u društvu; *pića* – hrana za blago; *piska* – slamčica; *pištula* – drugo čitanje; *plandovat* – odmarati; *plašilo* – strašilo; *platice* – otesani komadići drveta; *plema* – loša rakija; *plenut* – leći; *plisnav* – prljav; *počemušat* – potući se; *podlanica* – mjera dlana; *poduminta* – temelj kuće; *podušit* – zbijati; *podvonica* – njiva ispod kuća; *pogan* – zloćest, nevaljao; *pojata* – kuća za sijeno; *polašnje* – polakše; *polučak* – mjera za žito od pet kilograma; *polug* – pokvareno jaje; *ponda* – onda; *ponistrica* – rupa u zidu; *popasak* – kratka jutarnja ispaša; *popišmanit* – poreći, odustati; *pošekreto* – tajno; *potleušica* – niska kuća; *potni* – znojni; *potpočit* – poduprijeti; *prakljača* – daska za pranje odjeće; *praljak* – drveni klin; *prančioč* – prema suncu; *praska* – breskva; *praška* – suho granje; *prćija* – dota, miraz; *prćoka* – sitnica; *prečat* – pokriti; *pregatorje* – čistilište; *prešlica* – drveni držač vune; *pričvrilit* – pripeći; *prijupen* – susretljiv; *prikardašit* – pretjerati; *priklod* – kockasti kamen; *primenagat* – umiriti; *prisimitit* – preklopiti; *prisvedit* – naglo zagrijati; *priuza* – uže, konop; *prizda* –

odvojene gornje i donje parcele; *prndec* – nekontrolirani trk; *prnibaja* – bubamara; *prnit* – poletjeti, odlepršati; *pronosak* – prvo jaje; *provrtit* – probušiti; *prporožina* – divlja trava; *prpošan* – okretan; *prtit* – vezati na leđa i nositi; *puca* – dugmad; *punda* – onda; *puntarol* – željezni klin; *puzav* – sklizav.

R

rabatin – zakovica; *raca* – obiteljska loza; *ramina* – limena posuda; *rasmuljine* – iznošena odjeća; *rasprtit* – odvezati, skinuti; *rasšpundit* – razjasniti; *rastrat* – potjerati, razdvojiti; *razoputit* – razriješiti, objasniti; *redovina* – obveza; *revati* – njakati, oglašavati se; *ronda* – skupina; *rondar* – čuvar polja ili gaja; *rukovet* – trava koja se uhvati rukom.

S

sadivat – slagati; *salidž* – kameni pod; *sampas* – bunilo; *sećija* – ležaj; *silo* – druženje, okupljanje; *sinica* – natkrit prostor, hladovina; *sinija* – niski stol; *skalat* – skinuti; *skičit* – glasati se; *skondrljat se* – pasti; *skrljit* – slomiti; *slipica* – dječja igra; *smicati* – rasprodavati; *smirit* – udariti; *smrsit* – nejasno reći; *soja* – sprava za tkanje sukna; *somić* – bočna strana kuće; *sopica* – kamena ploča; *soriven* – srušen; *sparičati* – ubaciti u vrelu vodu; *spičit* – osušiti; *spratit* – zatvoriti; *sputan* – spretan, sposoban; *stap* – posuda za kiseliti mlijeko; *stejana* – skotna; *stinj* – fitilj; *straguša* – puška; *strišat* – okrznuti; *strnište* – njiva nakon žetve; *strnomet* – metla od grabovih grana; *stuknut* – uputiti; *stupčit* – stajati na mjestu; *sučija* – tuberkuloza; *sukanac* – pokrivač od sukna; *suke* – iz sveg glasa; *sumitat* – kriviti; *suvez* – udruženje, zajednica; *svarit* – skuhati; *svitlić* – krijesnica.

Š

šamatorje – groblje; *šantarel* – željezni otvarač vrata; *šegac* – velika pila; *šepurika* – divlja ruža; *šetemana* – sedmica; *ševar* – slama za pokrivat kuću; *ševo* – šepavi čovjek; *šiknit* – baciti; *šimlija* – ruglo; *šinik* – osamdeset kilograma žita; *škalja* – sitni kamen; *škancina* – ostava za zdjele; *škavetin* – ladica; *škomljit* – cvilit, žalit; *škriljka* – komad, feta; *škurlja* – bič; *šmedljiv* – izbirljiv; *šotana* – podsuknja; *šprulja* – dugački štap; *štroknit* – popiti; *šušpet* – svađa; *šuvela* – klip nakon što se skine zrno; *šuvit* – tavan, potkrovlje.

T

tentat – nagovarati; *terina* – plitka zdjela; *testa* – cesta; *tor* – kuća za stoku; *trajina* – konopčić; *tralje* – zatvorena nosila; *tralješa* – nespretan čovjek; *trampa* – razmjena; *trejangula* – turpija; *trevit* – susresti; *trikaši* – šlape; *trkmar* – željezno sidro; *trudi* – teški poslovi; *trupina* – debelo suho drvo; *tučić* – brdašce; *tuđiti se* – biti stidljiv; *turta* – bijeli kruh; *tuzgav* – nečist, prljav.

U

ujam – razmjena; *ujtit* – uhvatiti; *ukrljiti* – ulomiti; *ular* – povodac za magare; *ulište* – roj pčela; *umećanje* – bacanje; *umivanje žita* – metenje; *uncut* – nestašan čovjek; *unda* –

onda; *upicanit* – uljepšati; *upotit* – oznojiti se; *urešti* – gosti; *uriktat* – dovesti u red; *ustra* – britva za brijanje; *ušestit* – urediti; *ušičarit* – dobiti; *uzačes* – nažalost; *užimat* – povlačiti ramena prema naprijed; *uzvirat se* – uplašiti se; *uzvrljat* – popeti.

V

vabit – dozivati; *vaca* – klesani kamen; *vaik* – uvijek; *vajercak* – upaljač; *vakat* – pravo vrijeme; *valinga* – greška; *varćak* – posuda za žito od osam kilograma; *varenika* – mlijeko; *varit* – kuhati; *varnjača* – velika drvena žlica; *vas* – sav; *vereseija* – dug; *vešta* – haljina; *veštit* – odijelo; *vezitka* – igla; *vidro* – drvena posuda za pranje odjeće; *vijanje* – bacanje žita; *viola* – ručna bušilica; *vitica* – vjenčani prsten; *vrljčići* – djeca od deset do dvanaest godina; *vučija* – uska drvena posuda.

Z

zableušen – zbunjen; *zadrt* – uporan, tvrdoglav; *zagadurat* – izazivati nered; *zajtit* – uhvatiti se; *zajunit* – tvrdoglavo odlučiti; *zaklopac* – poklopac; *zakosutra* – dan nakon prekosutra; *zakujat* – razboljeti se; *zamličit oči* – dati sitni dar; *zaoglavu* – nužno; *zaprećat* – staviti pod peku; *zapurit* – prelići vrelom vodom; *zavit* – zavjet; *zavrljacet* – baciti; *zdila* – široka posuda za jelo; *zdrija* – zreo; *zdušno* – od srca; *zeman* – vrijeme; *zgoban* – savijen čovjek; *zgrabušat* – brzo ugrabiti; *zgrišpano* – zgužvano; *zuar* – bilo što, nešto.

Ž

ždroknit – progutati; *žentil* – slab, tanak; *žička* – iskra; *žmakčat* – škripati; *žmara* – čvarak; *žutina* – bijelo vino; *žvelt* – brz; *žviknit* – udariti, trznuti; *žvrnjat* – mljeti.

Uz brojne primjere u leksiku, promatrani je srednjodalmatinski prostor zanimljiv i po svojoj onomastičkoj ostavštini i građi. U nastavku se, uz navedene leksičke primjere, donosi kratak onomastički opis s primjerima zabilježen u onomastici Župe Čvrljevo.

3.3. Čvrljevska onomastika

Toponimija i antroponimija prostora koji obuhvaća župu Čvrljevo u velikoj su mjeri isprepletene na način da većina zaseoka nosi naziv upravo po prezimenima župljana koji naseljavaju navedene krajeve. Nazivi većine sela Župe Čvrljevo datiraju i po nekoliko stoljeća unatrag pa se tako pojavljuju u spisima iz 1397. godine (prijepis posjeda kotara Klis) gdje se navodi da kliškom kotaru pripada i područje, to jest selo Kladnjice (Katić 1958: 208 prema Matas 2020: 27). Nadalje, u osmanlijskim spisima iz 1550. godine uz Kladnjice spominju se i sela Utori, Vito (Vinovo) te Zagoričani (nekadašnji naziv za Divojeviće). Sva sela spominju se u mletačkom katastru iz 1711. godine (Matas 2020: 27).

3.3.1. Antroponimija

Etimologiju pojedinih čvrljevskih toponima objašnjava Mate Matas (2020: 27–31) pa postanak imena Čvrljevo vezuje uz naziv ptice čvrljak.

Toponim Divojevići povezan je s prezimenom obitelji Divojević kojoj je selo nekada pripadalo. Već u ovome primjeru zamjećuje se isprepletenost toponimije i antroponimije ovih prostora. Samo podrijetlo prezimena Divojević dolazi od lokve Divojevac gdje se u razdoblju prije kršćanstva održavao poganski običaj molitve bogu Divi ili zlom bogu (Kužić 1997: 51). Kladnjice svoje ime duguju apelativima *kladnja* ili *kladnjica* koja u ovom kontekstu označuje gromile kamenja. Ovo se ime dodatno potvrđuje činjenicom da se u središtu ovog sela nalazi velika gromila kamenja promjera trideset metara i visine dva i pol metra. Karakteristične gromile kamenja ponešto manjih dimenzija nalaze se i na još nekoliko lokacija u Kladnjicama.

Utore se najčešće povezuju uz apelativ *tor* množine *tori* koja nosi značenje skrovišta ili nastambe za blago (životinje). Naime, pronađeni su podatci u kojima je utvrđeno da je polovicom 18. stoljeća plemićka obitelj Fanfogna Garanin iz Trogira u Čvrljevu i okolici imala spomenute torove za blago koje je prema zapisima Božić Bužančić (1988: 44) čuvao mještаниn Pavao Mandarić.

Vinovo Gornje se etimološki povezuje s vinovom lozom i vinogradima s obzirom na to da lokacija samoga sela pogoduje uzgoju vinove loze i bogata je tradicija vinogradarstva u mjestu.

Kako u većini Dalmatinske zagore tako i na prostoru župe Čvrljevo sela su podijeljena na zaseoke u kojima je stanovništvo manje više grupirano a u okolici se nalaze raspodijeljene i usitnjene parcele koje čine takozvanu fragmentaciju posjeda (Matas 2020: 27). Kao što je već spomenuto, imena zaselaka najčešće su antonimi (patronimi ili matronimi) te u većini slučajeva u tim zaseocima žive mještани s istoimenim prezimenom. Rasprostranjenost zaselaka, time i prezimena unutar Župe Čvrljevo popisao je također Mate Matas u knjizi *Župa Čvrljevo i njezine Matične knjige* (2020: 29) i pritom zabilježio sljedeća:

B

Bakušić (Čvrljevo), Baran (Kladnjice), Baričević (Divojevići), Baričević (Utore Gornje), Božić-Bakušić (Čvrljevo), Božić-Brnić (Čvrljevo), Božić-Jandrić (Čvrljevo), Božić-Jokić (Čvrljevo), Božić-Juras (Čvrljevo), Božić-Kevetić (Čvrljevo), Božić-Kudrić (Čvrljevo), Božić-Kukić (Čvrljevo), Božić-Lujnović (Čvrljevo), Božić-Pavletić (Čvrljevo), Božić-Petričević (Čvrljevo), Božić-Radoje (Čvrljevo), Božić-Rošić

(Čvrljevo), Božić-Rudić (Čvrljevo), Božić-Škomrljušić (Čvrljevo), Božić-Šnikić (Čvrljevo), Božić-Špika (Čvrljevo), Božić-Štulić (Čvrljevo), Božić-Vidovkić (Čvrljevo), Božić-Zalčević (Čvrljevo), Božić (Čvrljevo), Brdak (Divojevići), Bulaja (Kladnjice)

C

Certa (Divojevići)

Č

Čavka (Divojevići)

G

Gotovac (Vinovo Gornje), Grgurević (Divojevići), Grozdanić (Čvrljevo)

I

Ivić (Vinovo Gornje)

J

Jakovac (Vinovo Gornje), Juras (Čvrljevo)

K

Kalaš (Kladnjice), Kulušić (Vinovo Gornje)

L

Listeš (Vinovo Gornje)

M

Mandarić (Čvrljevo), Mandarić (Vinovo Gornje), Matas (Čvrljevo), Matas (Vinovo Gornje), Matas (Kladnjice), Matovljević (Kladnjice), Melvan (Utore Gornje), Milić (Utore Gornje), Mišković (Kladnjice)

O

Oman (Kladnjice), Omelić (Kladnjice)

P

Parčina (Kladnjice), Penga (Kladnjice), Perajica (Čvrljevo), Plazonjić (Divojevići)

R

Radanović (Kladnjice)

S

Sušac (Divojevići)

Š

Šilović (Kladnjice)

T

Tešija (Divojevići)

V

Vicković (Divojevići), Vicković (Kladnjice), Vičušić (Utore Gornje), Vrgočušić (Čvrljevo), Vukava (Vinovo Gornje)

Z

Zec (Divojevići)

3.3.2. Toponimija

Njive, ledine, ograde, vrtovi, koji su većinom odijeljeni suhozidima jedni od drugih, nose imena koja uglavnom nisu nigdje službeno zapisana. Stanovništvo promatranoga kraja ta imena zna, koristi ih i ne samo u svrhu imenovanja prostora već i kao orijentacijske točke sporazumijevanja i snalaženja u prostoru. Donose se izabrani primjeri imena abecednim redom kako slijedi:⁸

A

Aptovac

B

Badnjina, Božića njiva, Božićnovac, Bulajin dolac, Bunarina

C

Crveni vrta, Culjavka

Č

Častak

D

Doline, Drače, Drinovače, Duboki vrta, Dubrave, Dupčići

G

Gorinuša, Grabovci, Guberuša, Gusta draga

J

Janjišta

K

Kađinica, Katunište, Klačina, Klanac, Kljančac, Kočić, Konjušar, Kosirica, Kozarica, Kravarice, Krugljaš, Kućetine, Kulazinka

L

Lučina njiva, Lučnjak

M

Mandina draga, Mandino brdo, Meke seline, Mujina draga

N

Naplavina

O

Obor, Ograde, Okrugljaš

P

⁸ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

Piljužača, Podina, Podpojte, Poravnjak, Priboj, Provalija

R

Radove njivice, Ražovina, Rebrina, Rubeljuša

S

Samarnik, Sedromić, Sunjavača

Š

Šuljina ljut, Šuljuša, Šušnjevac

V

Vlačica, Vlakarica, Vrana draga, Vrlina draga

Z

Zamošten, Zamoten, Zapodak, Zidani vrta

3.3.3. Kulturne specifičnosti čvrljevskih antroponima i toponima

Toponimiju je prostora Župe Čvrljevo relativno jednostavno za odrediti zbog isprepletenosti i međusobne zavisnosti toponima i antroponima. Međutim, pokušaj određenja podrijetla i postanka pojedinih antroponima znatno je teži postupak s obzirom na to da je oskudna pisana ostavština i rijetka su bila istraživanja antroponomastičkih kategorija na ovim prostorima.

Amater istraživač Mate Matas u prilog je istraživanja matičnih knjiga za Župu Čvrljevo, (2020: 30–31) svrstao pojedina prezimena u karakteristične skupine služeći se pri tom razvrstavanju dostupnom stručnom i znanstvenom literaturom i radovima iz opće onomastike.⁹ Skupine se donose prema kriteriju specifičnosti pojedinoga prezimena i one su:

(1) hipokoristici (uljepšano ime, naziv od dragosti) i deminutivi (umanjenice):

Baran, Baričević, Barišić (od imena Baro, Bariša), Bogić (od imena Bogo), Božić (od imena Božo), Grgurević (od imena Grgur), Ivić (od imena Ivan), Jakalje, Jakelić, Jakovci (od imena Jakov), Juras, Juretić (od imena Jure), Matas, Matasović (od imena Mate), Milić i Miletić (od imena Mile, Milica), Pavić (od imena Pave), Perajica (od imena Pera), Radanović (od imena Rade), Vicković (od imena Vicko).

(2) prezimena koja podrijetlo imaju u opisu izgleda ili psihičkih obilježja:

Bilić, Bilać (osoba svjetlije puti), Domazet i Gotovac (muškarac koji je došao na ženino imanje), Kulušić (kula, kulen), Plazonjić (osoba kojoj je dugo trebalo da prohoda,

⁹ Šimunović, P. (1995) *Hrvatska prezimena, podrijetlo, značenje*; Ostojić, I. (1984) *Onomastika šibenskog kraja*; Rogić, P. (1955) *Lična i porodična imena u jeziku*; Kužić, K. (1997) *Povijest Dalmatinske zagore*; *Rječnik hrvatsko srpskog jezika* (1880 – 1882).

- puzavac), Šuško (osoba koja nejasno izgovara neke glasove), Vrgoč, Vrgočušić (od pridjeva razrok – nadimak za osobe čije oči gledaju u suprotnim smjerovima – strabizam).
- (3) prezimena koja podrijetlo imaju u raznim zanimanjima:
Bašići (na turskom jeziku bas znači glava pa podrijetlo dolazi od riječi za poglavara, starješinu), Tešija (osoba koja teše).
- (4) prezimena čije podrijetlo označuju životinje ili neka životinjska obilježja:
Omelić (ome – ždrijebe koje je još uvijek nemoćno), Vukava, Zec, Zečić.
- (5) prezimena čije podrijetlo označuju izgled biljke ili dijelove biljke:
Grozdanići (od grozd), Cerine (cer – vrsta hrasta)
- (6) mjesto stanovanja kao podrijetlo prezimena:
Brdak (osoba koja stanuje u brdu, dolazi s brda)
- (7) prezimena koja podrijetlo imaju u određenim kućanskim predmetima:
Burilović (burilo – posuda za vodu), Čerina (čeranj – svod nad ognjištem).
- (8) prezimena koja podrijetlo imaju u oružju ili alatima:
Šilović (šilo), Sikirica (mala sjekira)
- (9) prezimena koja podrijetlo imaju u rodbinskim i obiteljskim odnosima:
Bralić (brat), Stričević (stric)
- (10) prezimena koja podrijetlo imaju u riječima stranog podrijetla:
Bulaja (turski – bula), Certa (perzijski – tvrd, opor), Kalaš (od turske riječi koja označuje raskalašenu osobu, lukavca, lopova), Mandarić (od arapske riječi za toljagu), Oman (od turske riječi za vjeru, zavjet, milost, otpor).

Kroz vrijeme su nastajale brojne predaje o podrijetlima i postanku prezimena na prostoru Župe Čvrljevo. Takva pučka etimologija o postanku prezimena ne mora značiti da u konačnici nije ispravna teza o postanku. Kako sam Branko Božić-Stanić prepričava:¹⁰

Ranijim dogovorom uz prezime Božić, oni koji nemaju drugo, uzimaju po još jedno prezime ili nadimak u svaki ured, obično po najstarijoj udatoj ženi. Tako su nastali Stanići po Stani zvanoj Stanajka, koja je bila tamokar iz Gradca. Raniji nadimak su imali Pavletići po Pavlu ili Radoje po Radi, pa tako jedna loza ostaje kod starog nadimka, a drugi preuzimaju novi – Škomrljušići po ženi iz Škomrlja s Ramljana, Kevetić po Kevički iz Utor Donji, Vidokići po ženi iz Gradca prezimenom Vidović, Jandrići po Andriji, Kudrići po ženi iz Potravlja i kasnije njihov rod po ženi koja je bila iz Kokeza s Ogorja – Kukezušići, i tako dalje. Oni koji nisu imali taku poveznica davali su nadimke po raznim sposobnostima i sklonostima. Po tome su nastala i druga prezimena, uz Božić: Bakušić, Rošić, Kotornić, Alfirević, Kudrić (...)

¹⁰ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

Osim samog podrijetla prezimena, Branko Božić-Stanić prepričava i legende vezane za prezimena Alverić i Vrgočušić¹¹:

Jedina kuća s prezimenom Alverić nastala je po priči starijih prije Prvog svjetskog rata. Radi se o Kudriću, koji je bio diljenik od Donkića i Kokezušića, jerbo nije imao djece. Država je davala novčani poticaj obitelji ako bi uzeli dijete koje je bilo bez roditelja. I tako je u selo doveden dječak iz Kozički Poljica nedaleko od Vrgorca s prezimenom Alverić. On se kasnije oženio s najmenicom, koja je bila Bulić iz Ogorja (...). U današnjim Vrgočušima su bile staje Jure Pavletića pokonjega Nikole (Šadina brata). Sami Šado nije imao dice, a Jure je imao dvi ćeri. Kata se udala za Josipa Škomrljušića zvanog Šuteša. Škoca je oženio drugu sestru tako da je njihovo imanje ostalo Škoci, a staje Šuteši. Šuteša i žena su se nastanili i ostali u Vrgočušćima, a kasnije su nadimak dobili po ženi iz Pribuda koja se prezivala Vrgoča.

Jasno je iz prikupljene, popisane i kroz ovo poglavlje opisane jezične građe da je Župa Čvrljevo iznimno zanimljiv prostor za promatranje. Specifičnosti koje ovaj prostor izdvajaju od ostalih ikavskih novoštokavskih govora pokazale su se najočitijima na području promatranja čvrljevske onomastike i čvrljevskoga leksika.

¹¹ Isto.

4. Kulturološke karakteristike čvrljevske župe

Kulturološke karakteristike župe Čvrljevo ne razlikuju se mnogo od sela do sela. S obzirom da je pet sela župe Čvrljevo povezano od davne povijesti jasno je da imaju jednake običaje kada se radi o osnovnim vjerskim obredima i slavljinama, pogotovo uzevši u obzir da svih pet sela koordinira jedan župnik / svećenik. Ono što čini razlikovno obilježje su sveti zaštitnici sela koji se slave na različite datume.

Kao i ostali srednjodalmatinski prostori tako je i Župa Čvrljevo satkana od niza prožetih kulturoloških elemenata. Oni će se dalje promatrati i ukratko opisati kroz sljedeće markere iz kojih se iščitavaju kulturne specifičnosti Župe Čvrljevo, a koji su: (1) sveti i blagdani zaštitnika kroz godinu; (2) derneći i sila; (3) svadbeni običaji, rođenja, krštenja, pričesti i krizme; (4) posmrtni i pogrebni običaji; (5) misna slavlja nedjeljom te (6) ostale očuvane kulturne vrijednosti čvrljevskoga kraja. Uz svaki se marker donosi zanimljiv transkribirani audio zapis nastao terenskim istraživanjem u prvoj polovici 2022. godine. Iskazani stavovi i ispričane priče tamošnjega stanovništva o pojedinome kulturološkome elementu ovoga kraja najbolja su paradigma koja potvrđuje tradiciju čuvanja i prenošenja kulturnih karakteristika na nove naraštaje. Markirani dijelovi svakodnevnoga života u kojima se zrcale kulturološke specifičnosti čvrljevskoga krajolika donose se u nastavku (od 4.1. do 4.6.).

4.1. Blagdani zaštitnika i svetaca kroz godinu

Upravo zaštitnici sela i njihova svetkovina, bili su povod za druženja među selima i *derneke* koji su se odvijali u krugu crkve nakon svete mise. Crkva je na ovim prostorima služila kao poveznica ljudima, kao sigurno utočište i kao sredstvo upoznavanja i druženja. Tako su *derneći* bili idealna prilika za zaljubljuvanje, to jest, upoznavanje cure ili momka iz susjednih sela. Ovako je derneke opisao mještаниn Utor Gornjih:¹²

To su bili sveci, ka šta je u nas sveti Mijovil. U Čvrljevu Velika Gospa, Ime Isusovo. U Vinovu bi bilo najviše derneka, oni su sve svece pokupili, bija bi Sveti Marko, Sveti Ante, Gospa Ružarica, Gospa od Anđela. Dernek bi bija oko šamatorije. Išlo bi se na misu, i onda bi ti došli momci i neke zavitne cure. Zavitna to ti znači da se zavitovala nekom svecu. I onda bi iz susjednih sela došle familije i bija bi interes povest ćer jer će tamo bit momaka, a povest i sina jer će bit cura. Išlo se u crkvu na misu i onda se ne bi išlo kući ka sad nego bi gazdarice kuća iz mista gori oko šamatorije donile marendu. Skuvalo bi se malo mesa, janjetine ili nešto, ispekli bi se uštipci i ako su zimska doba bilo bi suvih smokava, rakije, vina. Onda bi se pozvala ekipa, ako imaš rodbine obavezno njih pozoveš. Ako vidiš da neko stoji sa strane, da nema rodbine, pozoveš i njega. Ako je neko blizu crkve stanova, ja se sićan na našoj Karauli,

¹² Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazao mi je Milan Mandić, rođen 1949. godine u Utorima Gornjim.

moj did bi pozva svoju ekipu kući. Ali samo zato šta su živili blizu crkvi. Kod kuće bi ručali i onda bi se spremali opet za oko crkve. Momci bi stali okolo, pivali, a cure bi se sakrivale pa bi se češljale, napravile bi mašice. To su ti bile kad bi uzeja ugljena od lule i onda bi s tim ricale kosu koliko bi se moglo. Pa bi crtale i madeže sebi sa mličikon, biljkon. A cura bi morala bit malo jača, imat kukove pa bi se onda oblačilo po dvi suknje da bi dobila na širini (...) Onda nakon marende, nakon dva tri sata, momci i cure bi počimali baš feštu. Jedan ili više momaka bi stali na zvonik i slavili i zvonili. A momci i cure bi u ekipi oko šamatorije u kolo. Matere i stidne cure bi stale uza zid i onda bi zna po njih doć momak i povest ih u kolo ili u šetnju. Nije se smilo za ruke držat. Na taj način se dosta njih zaljubivalo. Znalo bi se odma s derneka, kad bi pala noć, momci i cure bi se dogovorili da se 'oče oženit. I onda njegova ekipa ćapi nju i odnesu je. To bi značilo da se cura umakla, nije to bilo po Božje. To bi većinom bilo kad roditelji ne bi bili za taj brak, onda bi se cura umakla. Momak kad bi uzeja curu za šetnju na derneku, s njomen bi prošeta i onda bi je opet vratija na isto misto.

4.2. Derneci i sila

Svima dobro poznata procedura održavanja derneka uključivala je i takozvanu ojkavicu i igre u kolu koje se bile sastavni dio svakog derneka. Ovako to prepričava jedna od župljanki:¹³

Nije prije bilo ravno isprid crkve ka šta je sad. Našlo bi se malo ravnice di bi bilo i onda bi se tu igralo kolo. Skakali bi, uvatija bi svaki momak svoju curu, pa bi se mišali, pa bi znali momci bit i divlji, pa bi se znali i srušit, a to bi bila sramota u ta doba, Nisu cure tad imale donje gaće nego samo suknje, nije svak ima za to, sramota bi to bila. Ali isto bi bilo romantično, veseliš se cilu godinu tome jednome danu. Momci bi išli i na susidne derneke. A cure jedino ako idu roditelji i imaš tamo rodbinu, to da. U svim ovim našim selima se pivala ojkavica, znači oja noja ili suka se to tad zvalo. I sad to stariji ljudi zovu suke. Ojkavica bi se razlikovala od sela do sela u izgovoru. Poznalo bi se ko piva ojkavicu, iz kojeg sela. Muški pivaju oja noja čekaj mala moja, ženske pivaju oja noja, dođi lole moja. Evo jedna: evo mene, eto tebe mala, kaži loli s kin si ljubovala. Mora se oja noja rimovat. Ima i: sve bi nane za barabu dala i još bi ga godinu čekala. Znalo bi se i vridat i pobit uz to između sela, sve kroz pismu. Još jedna naša: pitaju me odakle si seko, iz Utor, to nije daleko ili seko mala, zapiši na čelu, kad ti opet zapivan u selu.

Jedan od župljanina iz Čvrljeva koji je ipak nešto mlađi od prethodnih govornika, na sličan način je opisao derneke kao glavni događaj u godini ali je spomenuo i običaj prodavanja raznih rukotovorina i još neke događaje koji su se se sa vremenom mijenjali:¹⁴

Na derneku bi se prodavale razne đinđe: drveni češlji, džepna ogledalca, briктаši, vezitke, igle za pletenje, konac, lule, cintare, bakračti. Bilo je i prasaka i narančade koja bi se ladila u bačvi napunjena vodom. Poslije mise bi se u gaju ispod crkve donosila užina: pršut, ušticipci, lešo janjetina i vino za rodbinu i prijatelje iz susjednih sela. Kad bi pogošćena rodbina i prijatelji krenuli kući uvijek bi se pripelilo: „Nemojte štogod zavidit!” Popodne bi bija dernek na kolarištu. Igralo se kolo, plesala kokunjuška, svirale diple ili gusle. Tu je bila najbolja prilika

¹³ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

¹⁴ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

zamirit curu ili momka. Kad bi omak curi otavija šudarić za vrime kukunjuške to bi bija znak da mu se sviđa i da se gledaju.

Ukoliko je sve bilo *po Božje*, kako kažu mještani, nakon zaljublivanja pri derneku, uslijedilo bi takozvano *silo*, to jest, običaj u kojem momci iz sela odlaze prosići curu iz susjednog sela. *Silo* se nekada dogovaralo a nekada bi društvo nenadano došlo u selo i nadalo se najboljem ishodu:

Kako se dolazilo na silo. Ko je bija najslobodniji govorit taj bi iša pitat silo. Dogovorilo bi se njih pet, šest, idemo sad u susidno selo na silo. Ide se na silo kod cure, znači ide se zaprosit. Triba pitat ćaće oće li dozvolit silo. Kad bi se momci dogovorili i okupili, išlo bi se većinom u tuđe, furešto selo na silo. Onda, dogovor bi bija, ako se pobije di će ko bižat. Da, da bilo bi i toga. Kamenjem udri pa u šta pogodi. Istina je to. Ko je najbolji govornik taj predstavlja. Znalo se kod koje cure se ide. Znalo bi se dogodit i da nema sila, možda se cura ne osjeća dobro, možda nema vatre za naložit. Onda bi ćaća reka nema sila momci, onda se ide u drugu kuću. A cure bi se prije sila upoznavale kod ovaca, u crkvi, na derneku.¹⁵

Nakon sila, ukoliko se dogovori traženi brak i isprosi se ruka željenoj curi, dolazi do vjenčanja. Vjenčanja i svadbe na prostorima Župe Čvrljevo bila su izrazito skromna no ipak su predstavljala veselje i zabavu cijelom selu. Proces ženidbe imao je svoju, župljanima dobro poznatu proceduru. Svaki od članova obitelji imao je svoju ulogu te se davalo sve od sebe kako bi vjenčanje bilo, koliko može, raskošno i bogato. U nekadašnjim vremenima, raskošno i bogato podrazumijevalo je; stolice za sve uzvanike, pribor za jelo, meso, pogaču, vino i suhe smokve. Kada bi se mladenci dogovorili za ženidbu, prvo su odlazili kod svećenika da ih zapiše za *napovid*. *Napovid* bi se čitala tri puta nakon svete mise te bi se nakon toga održavalo vjenčanje. Svatovi na vjenčanjima nisu bili mnogobrojni, bilo ih je deset do dvanaest osim ako se nije radilo o većoj rodbini. Ovako je svadbu opisala jedna od Župljanki:¹⁶

Vjenčanje, ist pit, pivat, veselit se. Diver i jenga su išli ka svjedoci s mladencima u crkvu. Dota bi se nosila, cura bi dobila skrinje drvene i u to bi se stavljalo sukno, platno i to bi se zvala dota. I ta skrinja bi se na konju dotrala tamo di će nevista doć. Skrinje su se gonile istu večer kad i mlada ide u novu kuću. Diver, da se zna da je diver, ima maramu svezanu oko pasa i on izvodi mladu iz njezine rodne kuće. Svi svati stoje vani u dvorištu. Na piru bi bija stari svat, većinom bi se uzeja ujac ili stric i to bi bila velika čast. I šta on kaže. Svi ga moraju slušat. Bija bi jedan diver i jedan kum. Mlada bi taj dan morala bit šutljiva, ponizna da bude sigurna da će se udat. Pirevi bi se održavali u siditnjim kućama, nije bilo prosotrija drugih za slavlja. Uzelo bi se stolica i pijata iz cilog sela da bi ljudi imali iz čeka jist, pit, sist. Cura koja se udaje donila bi svoju stolicu, to bi isto išlo u dotu. Onda se ide kod mladoženje, piva se i igra se kolo. U tome kolu opet bi se neki zaljubili i tako, to bi bila prilika za viđanje. Roditelji nisu išli na svadbu, ni govora o tome. Braća i sestra da, ali roditelji, ni govora o tome.

¹⁵ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazao mi je Milan Mandić, rođen 1949. godine u Utorima Gornjim.

¹⁶ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

4.3. Svadbeni običaji, rođenja, krštenja, pričesti i krizme

Dvadesetak godina nakon, po sjećanjima Branka Božića-Stanića, svadbe su ipak bile malo raskošnije iako je kroz opise i više nego očita neimaština koja je vladala krajevima Zagore.¹⁷

Nakon ugovorene udaje prije svadbe, mladina mater bi išla do rodbine i kančolila po kudilju vune od koje bi ona i mlada izrađivale dotu. Išlo bi se pješice po mladu, a ako bi bili bolje stojeći išlo bi se na osamarenim konjima. Baba bi iznila čašu blagoslovljene vode i s granom od bršljana poškopila svatove. Prvi u koloni bi iša barjaktar. Kod mlade bi ga darovali živim pivcem kojeg bi obisija na vrh barjaka. Kad bi se došlo kod mlade dočeka bi pršut narizan dugi' veta priko cilog pršuta. Mlada bi bila obučena u narodnu nošnju. Diverove bi darivala suknjenim čarapama koje je sama isplela (...) Jenge su bacale dici bajame ili orase, a kasnije i pokoji bombončić. Nakon vjenčanja mlada je bacala jabuku priko kuće, ljubila prag. Dotu bi donila u škrinji. Osim par komada odjeće, dotu je činila katriga, pribor za jelo, prešlica, gargaše i slično. Sutradan se prva do svih dizala da se obikne i pokaže da je vridna. Ložila je vatru na ognjištu i donosila u kuću vodu u vučiji.

Potvrda neimaštini u to vrijeme jest i činjenica da su se djeca iz sela vjenčanju najviše veselila zbog jabuke koju će mlada prebaciti preko kuće u koju se udaje. Djeca su nekoliko dana prije dogovarali i svađali se oko položaja gdje će tko stajati kako bi uhvatio jabuku i osladio se. Jabuke su se u tadašnje vrijeme smatrale nagradom, poslasticom. Običaj je bio i da mlada nevjesta ostavlja četiri jabuke na bunaru ili *čatrnji* iz koje po prvi puta kupi vodu. Djeca su dobro poznavala taj običaj te su se utrkivali i pokušali uhvatiti barem jednu jabuku prije ostale djece iz sela. Prilike za malo raskošniji meni pružao bi se još samo na Božić i Uskrs.¹⁸

Prateći kronološki red događanja u ovoj malenoj kršćanskoj zajednici, dolazi se do rođenja i krštenja djeteta. Sami proces trudnoće, poroda i krštenja bio je znatno drugačiji od suvremenih običaja. Naime, trudna žena nije bila pošteđena svih poslova koje je i inače obavljala pa je tako nosila drva, išla u žetve i tome slično. Porod se odvijao u kući, a pri porodu su pomagale svekrva i još jedna žena iz sela koja je u tome bila najiskusnija. Na takozvane babine prvo bi dolazila majke nevjeste te bi po običaju na babine donosila pijetla te kruh napravljen ispod peke¹⁹. Od sakramenta krštenja nije se radila gozba ni fešta već je to bilo nešto što se mora odraditi ali bez velike pripreme i gozbe. Ovako je to opisala jedna od župljanki:²⁰

Kad nevista rodi, dite se krsti. Ali ne bi nevista, mater, išla vodit dite krstit, nego većinom kuma. Žene bi ostale u krevetu ležat 40 dana nakon šta rode, ne bi prala kosu, noge. Kuma ili

¹⁷ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu

¹⁸ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

¹⁹ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

²⁰ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

tetka bi odvele dite krstit. Onda prvi put kad mlada koja je rodila ulazi u crkvu, ne ulazi dok joj brat ili neko dođe po nju iz crkve, fratar je blagoslovi i onda ona ulazi u crkvu.

Za vrijeme krizma i pričesti odvijala su se i skromna slavlja. Ako bi obitelji imale više djece, pokušalo bi se namjestiti da se dvoje ili više djece iz iste obitelji krizma i pričesti na isti dan, bez obzira što su mlađi. Spajanje dva sakramenta u jedan dan organiziralo se tako da se može napraviti samo jedna gozba te bi tako obitelji imale manji trošak. Krizme i pričesti odvijale su se ispred fratarske kuće i tamošnje kapelice kako svećenik ne bi morao putovati u pet crkava.²¹

4.4. Posmrtni i pogrebni običaji

Posljednji i trenutno najčešći sakrament ovih prostora jest *poslidnja pomast* ili *poslidnje pomazanje* te sprovodi. Običaji vezani za sprovod mnogobrojni su, a čitava župa bila je posebno pažljiva glede poštivanja ove tradicije jer ona ipak predstavlja posljednji oproštaj od bliske osobe. Proces Bolesničkog pomazanja ovako je opisao župljanin Čvrljeva:

Prid kraj svog života kada bi starčad postala betežna, govorili bi „Pale su mi krsti“. Zva bi se fratar da ih ispovidi i pomaže svetim uljem. Babe bi odavno spremile u baulić i škavetin najlipše komade odjeće za sebe i za dida. Kada bi netko umra odma bi se upalila svića kraj pokojnika i stavlja križ. Ako je muško, uredili bi ga, obrijali i obukli. Ne bi se odma nosilo crkvi, nego bi se čekalo sljedeće jutro. Kada bi se pročulo da je neko umra glavno pitanje je bilo: „Kako je umra, jel se puno mučija?“. Priko noći bi se organiziralo čuvanje, a u kasnije sate bi se probrali hrabriji da bdiju. U zimskim danima bi se donilo malo rakije da se održi tjelesna temperatura. Znalo se desit da bi se prigrinjalo i bučnije vodilo rasprave, ponekad zaboravljajuć gdje su došli. Ujutro bi se išlo u crkvu, a remeta bi brecao jednim zvonom. Ako bi umrlo dite onda bi brevalo malo zvono.

U vremenima kada je sami sprovod započinjao od kuće pokojnika, proces je izgledao ovako: Donija bi se križ, u počecima se nosilo na skalama, a kasnije je bio napravljen kapseja za sve u selu. Mrca bi se zamotalo u lancun i zavezalo crljenim koncom. Stavljao bi se na nosilo, prid kućom bi se izmolilo i četvorica bi ga na kostiman podigla i nosila. Žene bi ajmekale i kontale, žaleći bi nabrajale pokojnikove najbolje vrline. Prije polaska bi žene škropile svetom vodom i granom od bršljena. Prvo bi iša križ i samo bi išli muškarci i nosili (...) Nažalost u tim vremenima dosta je dice umiralo i često bi rekli „Bog da, Bog uzeja!“. Počinilo bi se uz veliki kameni križ, uz cestu, opet izmolilo Boga, prominili bi se oni koji bi nosili i nastavilo bi se dalje.²²

Nakon 1963. godine uveden je običaj ostavljanja pokojnika u mrtvačnici te je svećenik bio taj koji je vodio sprovod. Pokojnik bi se u vrijeme početka ispraćaja unosio u crkvu te nakon

²¹ Zapisala sam 2022. godine u Divojevićima. Kazala mi je Mara Bogić, djevojački Čović, rođena 1932. godine u Sratoku

²² Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

mise u takozvano *šamatorje*. Prisutni na ispraćaju uzimali su zemlju u ruke te posipali pokojnika u grobu govoreći „*Laka ti bila crna zemlja!*“. Žene iz mjesta, a ponajviše supruga i kćer pokojnika kroz cijeli ispraćaj su plakale, žalile te isticale pokojnikove vrline. Sprovod se nikada nije odgađao zbog vremenskih uvjeta. A nakon svake nedjeljne mise žene bi iz *kamenice* uzimale Svetu vodu te *škropile* grobove svojih najmilijih te molile.²³

4.5. Misna slavlja nedjeljom

Redovna Sveta misa odvijala se svako drugi tjedan, taj običaj sačuvan je i danas obzirom da jedan svećenik obavlja misna slavlja u pet crkava. U prošlosti su mise imale puno veće značenje nego je to danas. Bilo je važno u crkvu doći čist i u misnoj odjeći ili *misnoj robi*, kako to mještani nazivaju. *Misna roba* odijevala se samo za crkvene prigode i nigdje drugdje. Nakon mise, ta odjeća bi se odlagala na tavan ili negdje u kući gdje se ne može zgužvati, poderati ili umrljati. Sveta Nedjelja označavala je događaj u mjestu te je tradicijska nota među župljanima i tu bila izražena. Ovako je to opisao Mijo Stanić-Miško fra Stipici Grgatu (2015: 230):

Prije, ljudi bi došli uru vrmena prije prid crkvu i razgovarali se. Jerbo, radija nije bilo, ni televizije, ni novina. Nikakvi visti. Onda diš čut šta god nova već kod crkve. Pa bi ovi priča ovo, ovi uno. Šta je ko čuja, šta je ko vidija. Dije ko bija i tako. Tu bi se svašta saznalo. Ponda, eto ti pratra prid misu, a remete bi zazvonija i to je bija znak da se ulazi u crkvu. Ušlo bi se u crkvu i svak na svoju stranu i na svoje misto. Sve je se znalo. Pivači bi stali odmah ispid oltara u dvi grupe, na dvi strane okrenuti prema narodu. Tako je bilo prija. Sad su okrenuti prema oltaru ka i ostali svit. Nešto bi svita stalo u klupe, a mlađarija na tavanu. Sve je pivalo. I svake nedilje isto, dok svit nije oša ća. Cila misa. I pištula i jevanđelje i Virovanje i Zdravo tilo i Budi valjeno. Pivalo se i Gospin plač u korizmi. Najskoli ženske. To je bila divota. A sad nema svita pa nema ni pivanja.

Osim druženja prije mise, znatnu tradicijsku ulogu imala je i *ojkavica* koja se pjevala svake nedjelje nakon mise:

Nakon mise obavezno *ojkavica*, i cure i momci, obavezno se to pivalo, ispid šamatorije. Šamatorija je ono di je groblje, ograđeno zidon. Vani se izađe na lisu, onu kapiju i onda se vani smilo pivat. Kad se ulazilo unutra, u šamatoriju, prije mise ili nije važno, ko je pušija, lulu je ostavlja na zid. To je bilo visoko cijenjeno prema pokojnima. Ne puši se unutra, ne psuje se, ne galami se. A sad to i nije baš tako.²⁴

²³ Isto.

²⁴ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

4.6. Ostale kulturne vrijednosti čvrljevskoga kraja

Od ostalih svetkovina kroz godinu, važno je spomenuti Božić i Uskrs. Tradicijski elementi vezuju se za oba blagdana te predstavljaju događaj koji zahtjeva pripreme svih župljana. Izuzetna važnost pridavala bi se blagoslovljenom jelu, odlasku na misu, načinu odijevanja i ponašanja:

Veselili bi se Božiću. Uveče bi se uzela glavnica, svitlo nekakvo, nije bilo svitla u selu, mrkli mrak. Onda bi uzeli glavnicu, starješina ili neko i onda pješke za glavnicom na misu. Naložili bi se badnjaci ispred crkve i ispred kuća i na toj vatri ispred kuće bi se veliki bronzin stavija i kuvalo bi se meso do idućeg jutra i onda malo manistre ako imaš, to bi nama bila fešta. Više mesa na Božić nego cilu godinu, još ako bi bilo suvih smokava, to bi bila divota. Fratar bi na konju iša iz crkve u crkvu i drža mise, negdi bi bilo u deset, negdi u ponoć, kako bi fratar stiga. Za vrime korizme bi dica jedva čekala Uskrs jer bi onda mogli svirat na svirce. U to vrime bi krenili rast ti svirci, jase, ali ne bi ih moga svirat jer je Korizma i onda kad dođe Uskrs dica bi jedva dočekala pa puštali svirce. U Korizmi nema pivanja, sviranja, veselja, moraš bit ponizan i to bi nama dicit bilo teško. To jest, ne Uskrs, nego bila subota popodne bi se već počelo slaviti. Zvonilo bi prvi put nakon Korizme zvono u bilu subotu u podne i onda bi dica počela svirat i pravo bi oživilo selo (...) Na Veliki Petak bi brali ljubice i onda na bilu subotu bi se stavile ljubice u kain i onda bi u tome umivali lice. Kuće bi se kitilo s rašeljkom, biljkom jer ona najprva prozeleni, a za Božić bi se kuće kitilo s bršljanom (...) Svaka kuća bi imala kokoše, pretežno, tako da je bilo jaja, to bi se nosilo na blagoslov. Na bilu subotu mater bi ispekla pogaču, onda bi pinjuron na njoj napravila križ i to bi se nosilo u crkvu. Kad bi blagoslov donija doma, išlo bi se leć i tek ujutro se jede blagoslov. To se moralo sve pojist i mora bi pazit da ti se slučajno ne izmrvri jer se svaki dio blagoslova mora pojist. Znači ujutro kad bi se digli, kod nas je to tako bilo, ne smi se niti pljuvačka progutat šta se kaže, nego prvo šta ti niz grlo sađe mora bit blagoslov. Počne se jest kad se prikrsti, pomoli i onda svak dobije komadić i to moraš pažljivo jest. Ako slučajno bude šta mrvica, mater to pokupi i baci u vatru, ni slučajno u kantu, blagoslov se nije smija bacat u kantu. Posli toga bi se jelo šta se ima, zaklala bi se kokoš ili nešto, šta bi se imalo.²⁵

Odnos sa svećenikom bio je pun poštivanja. Svećenika se smatralo najvažnijom osobom zajednice te ga se uključivalo u sve važnije događaje unutar obitelji. I danas se ovi običaji održavaju na prostorima Župe Čvrljevo ali odlaskom ljudi sve je manje onih koji te običaje mogu ispoštovati. Ovako je to opisao sadašnji župnik Čvrljeva:²⁶

Nisu našli svećenika koji će me zamijenit već mi dolaze u ispomoć blagdanima. Bio sam na razgovorima da me se zamijeni, godine su već tu ali evo me, još sam tu. Pitaju se neki šta ja tu radim, ali ja imam oko 35 blagdana u župi, imam pet sela i svako selo ima barem četiri, pet blagdana. A dok je bilo svijeta, to bi bilo zaista svečano. Meni dođu bogoslovi najviše u Čvrljevo. I eto, ništa mi nije teško. Ja ljude sve u župi znam, ako ih ne znam po imenu i prezimenu, znam ih po nadimku, znam po faci, odma' ih poznam. Onda sam ja tu povezan s vjernicima, obično me zovu na sva slavlja, svečane prigode, krštenja, vjenčanja, pričesti,

²⁵ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazala mi je Marija Mandić, djevojački Melvan, rođena 1955. godine u Utorima Gornjim.

²⁶ Zapisala sam 2022. u Čvrljevu. Kazivač je župnik Čvrljeva, fra Ante Jurić Talaja, rođen 1946. godine u Prugovu.

krizme. Bude još nešto krštenja, vjenčanja isto, najviše sprovoda nažalost. Pozovu ljudi svećenika i nakon sprovoda ili nakon mise zadušnice onda opet svećenik ulazi u obitelj. Ja u obitelji gdje sam krstio dijete, sada se isti ti žene i udaju. Ipak je na radost, šta ja znam, meni to nešto daje snage (...) Dogodine mi je 50 godina svećeničkog života i 20 godina u Župi Čvrljevo, pa ako me Bog poživi, to ćemo lijepo proslaviti.

Odnos župnika i župljana bio je u prošlosti povezaniji. Župljani su se osjećali dužni opskrbiti svećenika s raznim blagodatima koje su tada postojale a župnik je zauzvrat njima donosio blagoslove:

Fratar bi dolazija blagoslivljat kuće. Prija fratri nisu imali svoje plaće nega su vjernici bili dužni fratra davat blagoslov. Fratar bi doša s pomoćnicima na konjima i onda bi mu mu vjernici davali žita, slanine, mesa, sira, šta bi ima jer su fratri od toga živili. Bija si u jednu ruku obvezan na to tako da bi i oni najsiromašniji makar nešto pripremili za u vrime kad ide blagoslov.²⁷

Vjerski život i župnik bili su bespogovorni autoritet mještana, župljana. Općepoznata prijetnja neposlušnoj djeci bila bi „Reću ti fratra kad dođe!“. Djeca bi ovu prijetnju upamtila te bježali od župnika kada bi stigao u njihovo selo. Župnik je u selu predstavljao i oličenje pismenosti pa bi se u župnu kuću odlazilo ukoliko je nešto trebalo napisati, pročitati, sastaviti.²⁸

Uloga vjere u krajevima Župe Čvrljevo, kao što je već istaknuto, bila je svekolika. Od same biti jedne vjerske zajednice, okupljanja oko jedne vjere, stvaranja osjećaja pripadnosti među stanovništvom do stvaranja osjećaja autoriteta većeg od njih samih. Osim ovih osnovnih poveznica župljana i vjere, svetkovine i blagdani kroz godinu služili su kao osnovno orijentacijsko i organizacijsko sredstvo župljana. Naime, katolički kalendar, župljanima ovih krajeva i danas predstavlja putokaz u poljoprivrednim i stočarskim radnjama te pomoću njega stvaraju predodžbu o vremenskim prilikama koje mogu očekivati. Iz tih je razloga nastalo mnogo poslovice i uzrečica na promatranome prostoru koje vezuju pojmovi katoličkih blagdana, vremenskih prilika te poljoprivrednih i stočarskih kultura. U tim je poslovicama očuvana trajna i neizbrisiva ukorijenjenost kršćanstva i kršćanskoga nauka. Donosi se izabrani popis od nekoliko desetaka poslovice zabilježenih na prostoru Čvrljeva i okolnih mjesta.²⁹

Božić bijeli, Uskrs zeleni.

Božićni jug nije dug.

Čista srida, čista criva.

Do Božića sito i lito, od Božića gladno i ladno.

Drži u njidrin ruke i ne vadi vanka do svetoga Marka.

²⁷ Zapisala sam 2022. godine u Utorima Gornjim. Kazao mi je Milan Mandić, rođen 1949. godine u Utorima Gornjim.

²⁸ Iz privatnih spisa Branka Božić-Stanića, rođenog 1966. godine u Čvrljevu.

²⁹ Priredio Mate Matas, župni list *Pet zvonika* (2005: 63, 64).

Filip rosi, Jakov nosi.

Kako vrime Ivan ima taka bude cila zima.

Kandelora zime ora.

Kiša o Jakovu pure svakomu.

Kupusa do Uskrsa, pure do Jure, kruva do Duje.

Na Vodokršće i vratar na otaru dršće.

Najbolje je prase koje božićne spirine ide.

Nema mrsa do Uskrsa.

Nema prolića do Jurjevdana ni lita do Petrovdana.

Svetom Grguru tice s jajima u gnjizduru.

Svetom Matiju tice gnjizdo vapiju.

Poklade i mina (mjesečeva mijena), uz bukaru vina, sidi kraj komina.

Sačuvaj te Bože suva juga i vlažne bure.

Sveta Kata zima na vrata.

Sveta Klara grožđe šara.

Sveti Jakov puru miša.

Sveti Martin meso o klin.

Sveti Matija led razbija, ako ga nema on ga sprema.

Sveti Matija zimu zatvara lito otvara.

Svi sveti mrzli dan, Božić ledom okovan.

Što Ilija propustija to Prlija zapalija.

Vodokršće, pašće dršće.

Kroz izdvojene je primjere predstavljen samo djelić bogate kulturne aktivnosti na promatranome prostoru. Buduća bi istraživanja kulture ovoga kraja valjalo metodološki odrediti, a na način da se posebno klasificiraju obrasci i markeri kulture kroz središnje domene koje čine (1) ljudi, (2) mjesta i (3) događaji unutar mjesta. Unutar bi se tih triju središnjih vidljivih nositelja kulturnih aktivnosti dalje mogle napraviti cjelovite kulturološke analize u vrlo prostorno, povijesno i etnografski dinamičnoj zajednici srednjodalmatinske Župe Čvrljevo.

5. Zaključak

Srednjodalmatinska Župa Čvrljevo nalazi se na razmeđi Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije. Podijeljena je na pet sela od kojih tri pripadaju Šibensko-kninskoj (Čvrljevo, Utore Gornje i Vinovo Gornje) a dvije Splitsko-dalmatinskoj županiji (Kladnjice, Divojevići). Različiti izvori govore o osnivanju Župe Čvrljevo no za najvjerodostojniji iskaz uzima se zapisnik vizitacije trogirskog biskupa Didaka Manole u kojima 1730. godina navodi kao godina osnutka Župe Čvrljevo. Župna crkva smještena je u Čvrljevu a velik se broj polemika razvio po pitanju određenja župne crkve, njezinoj lokaciji kao i lokaciji same župne kuće. Najstarija crkva ove župe Crkva je svetog Filipa i Jakova te se kao takva smatrala i župnom crkvom obzirom da je i sam župnik stolovao u Kladnjicama. Međutim, povijesni spisi poprilično su neusklađeni po tom pitanju a trenutni župnik, fra Ante Jurić Talaja, objašnjava stvarnu situaciju glede određenja župne crkve. Naime, župnik jest stolovao u Kladnjicama ali župna crkva uvijek je pripadala Čvrljevu te je na prostoru sada naknadno izgrađene Crkve Imena Isusova i prije postojala malena kapela na kojoj se planirala izgraditi župna crkva.

Župa Čvrljevo doživjela je kroz povijest brojna iseljavanja koja se još uvijek odvijaju te tamošnje stanovništvo svjedoči poraznim demografskim statistikama. Međutim, postojala su i vremena kada su se prostori Župe Čvrljevo naseljavali pa se osim povećanja broja stanovnika povećavao i broj živog blaga ili stoke. Međutim, ovakva svjedočanstva pronalazimo samo u zapisima iz vremena vladavine Mletačke Republike nad ovim prostorima i daleko su od trenutne slike naseljenosti Dalmatinske zagore.

Po jezičnim karakteristikama Župa ne odmiče od ostatka Dalmatinske zagore pa se tako i na ovim prostorima govori novoštokavskim ikavskim dijalektom koji se u Zagori ističe ikavskim refleksom jata, nedosljednošću jotacije, brojnim asimilacijama, krnjim infinitivima, arhaičnim deklinacijskim oblicima te očuvanjem nenaglašenih duljina. Miješanje te utjecanje štokavice na čakavicu i obrnuto logična je posljedica obzirom na blizinu obale ali i konstantna iseljavanja stanovništva u primorske gradova. Miješanje štokavice i čakavice osjetno je i u leksiku koji je poprilično maštovit a osim miješanja dva dijalekta izražena je i prisutnost tuđica, posebice turcizama. Ono što je zanimljivo istaknuti u leksiku jest velik broj izraza i inačica riječi kamen što je i logično uzmemo li u obzir krš i prirodne uvjete u kojima se leksik stvorio. Pa tako imamo izraze kao što su: *bota, bovak, bovani, cilac, grudina, gomila, kulin, klačina, kaldrma, priklod, salidž, sopica, skalja, vaca*.

Toponimija prostora župe Čvrljevo isprepletena je antroponimijskim značajkama upravo zato što većina zaseoka nosi naziv upravo po prezimenima stanovnika. Toponimiju ovih

prostora prema tome, poprilično je jednostavno opisati iako u smislu neslužbenog imenovanja prostora možemo pronaći zanimljive i kreativne nazive za razne ledine, parcele, ograde i vrtove koje mještanima služe za jednostavnije sporazumijevanje i snalaženje u prostoru. Unatoč isprepletenosti toponimijskih i antroponimijskih opisnica, pokušaj određenja antroponima znatno su kompliciranija za opisati te ih rijetka istraživanja na ovim prostorima svrstavaju u određene skupine kao što su hipokoristici, deminutivi, opis izgleda, psihička obilježja, zanimanja, životinje, životinjska obilježja, biljke, dijelovi biljaka, mjesto stanovanja, kućanski predmeti, oružje, alati, rodbinski i obiteljski odnosi te riječi stranog podrijetla.

Kulturološke karakteristike ovih prostora teško je razdvojiti po selima te se u ovom radu radije opisuje u smislu cjeline župe obzirom da se kulturološki običaji ne razlikuju znatno od mjesta do mjesta. Ono što najviše oblikuje kulturološku i tradicijsku kulturu ovih prostora neodvojivo je od elementa kršćanstva i vjere koja je služila kao poveznica među ljudima i među selima. Pa su tako najvažniji događaji kroz godinu uključivali takozvane *derneke* u krugu crkve, vjenčanja, krštenja, krizme, pričesti, sprovode ali i blagdane Božić i Uskrs. Iako u oskudnim uvjetima, tamošnje stanovništvo bilo je izrazito maštovito u osmišljavanju i poštivanju tradicijskih tekovina te je to jasno naglašeno u kazivanjima tamošnjeg stanovništva.

Ono što razlikuje selo od sela sveti su zaštitnici crkava te određene svetkovine koje se svečanije slave u jednom selu dok u drugom ne. Tako se u Čvrljevu održava svetkovina Imena Isusova (nedjelja najbliža 14. siječnja) te Velika Gospa (15. kolovoza), u Kladnjicama se posebno slave sveci Filip i Jakov apostol (3. svibnja), Jakov stariji (25. srpnja) te Gospa od Zdravlja (21. studenog). U Vinovu Gornjem održava se velik broj svečanosti kroz crkvenu godinu a to su blagdan Gospe od Anđela (2. kolovoza), Sveti Marko (25. travnja), blagdan Gospe Ružarice (7.rujna) te spomendan Svetog Vinka Paulskog (28. rujna). U Utorima Gornjim posebno se obilježava blagdan Svetog Mihovila (29. rujna) i svetkovina Presvetog Srca Isusova (19. lipnja). Divojevići slave zaštitnika crkve, Svetog Ivana Krstitelja (24. lipnja) te spomendan Svetog Josipa (19. ožujka).

Iako se broj stanovništva iz godine u godinu smanjuje, volja i želja župljana i nadasve župnika ove malene zajednice ne jenjava. Svim se snagama pokušava u ljudima osvijestiti važnost poznavanja svoje djedovine kao i eventualnog povratka i naseljavanja ovih nepravedno zapostavljenih prostora koji uz pomoć današnje tehnologije, uz malo volje i truda, imaju potencijal za stvaranje novih domova, novih radnih mjesta, novih obitelji pa i novih tradicijskih elemenata.

6. Literatura

- Božić Bužančić, Danica (1988). *Prilog poznavanju stanovništva i antroponima mučko-lečevićke Zagore*. Čakavska rič, 16 (2), 35–70.
- Demori Stančić, Zoraida (1989). *Spomenici 17. i 18. stoljeća u splitskoj Zagori*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 28 (1), 183–220.
- Kapitanović, Vicko (1992). *Nevest*. Unešić: Župski ured Nevest.
- Katić, Lovro (1958). *Povijesni podaci iz vizitacija Trogirske biskupije u XVIII. stoljeću*. Starine, JAZU, 48, 274–330.
- Kosor, Karlo (1970). *Drniška krajina za turskog vladanja*. Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, 11. Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, 125–194.
- Kužić, Krešimir (1997). *Povijest Dalmatinske zagore*. Split: Književni krug Split.
- Lisac, Josip (2008). Govori Dalmatinske zagore kao dio novoštokavsko ikavskog dijalekta. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4(4), 105–114. .
- Magaš, Damir; Blaće, Ante (2011). *Geografske osnove razvoja općine Unešić*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/284548000_Geografske_osnove_razvoja_opcine_Unesic_Geographic_bases_of_the_development_of_Unesic_Municipality (5.5.22.)
- Maschek, Luigi (1879). *Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1871-1876*. Zara: Tipografia Fratelli Battara.
- Matas, Mate (2020). *Župa Čvrljevo i njezine matične knjige*. Zagreb: Kulturni sabor Zagore.
- Ostojić, Ivan (1984). *Onomastika šibenskog kraja*. U: Jurišić, H.G. (ur.) Kačić: zbornik Franjevačke Provincije Presvetoga Otkupitelja.(16), 263–340.
- Putanec, Valentin (1976). *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Institut za jezik Zagreb i Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Rogić, Pavle (1955). *Lična i porodična imena u jeziku*. Zagreb: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za filologiju, 7 (303), 211–231.
- Soldo, Josip (1979). *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja*. Split: Zbornik Kačić.
- Šimunović, Petar (1995). *Hrvatska prezimena, podrijetlo, značenje*. Zagreb: Golden Marketing.
- Šišić, Ferdo (1962). *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zlatović, Stjepan (1888). *Franovci Države presvet. Odkupitelja i hrvatski puk Dalmaciji*. Zagreb: Knjigotiskara i litografija C. Albrechta.

Dostupni župni godišnjak:

Pet zvonika. 1978. Župni list Župe Čvrljevo.

Pet zvonika. 2005. Župni list Župe Čvrljevo.

Pet zvonika. 2010. Župni list Župe Čvrljevo.

ZAHVALA

Ovaj rad nikada ne bi dobio svoj konačan oblik da u njegovu nastanku nisu pomogli dragi kazivači i kazivačice s prostora Župe Čvrljevo. Tijekom terenskoga dijela istraživanja provedenoga u prvoj polovici 2022. godine bili su najbolji putokaz u kreiranju poglavlja, a svojim su kazivanjima i uputama dali ovome radu neprocjenjivu vrijednost. Na ovome mjestu izražavam svoju duboku zahvalnost za iskazanu pomoć u prikupljanju podataka, ali prije svega iskazujem zahvalnost što svojim životom i odnosom prema vrijednostima kraja u kojemu su rođeni čuvaju i prenose bogatu kulturu srednjodalmatinskoga prostora na nove naraštaje. Oni su:

- (1) Milan Mandić (1949) rođen u Utorima Gornjim
- (2) Marija Mandić rođ. Melvan (1955) rođena u Utorima Gornjim
- (3) fra Ante Jurić Talaja (1942), župnik Čvrljeva rođen u Prugovu
- (4) Mara Bogić rođ. Čović (1932) rođena u Sratoku (Bogdanovićima)
- (5) Branko Božić-Stanić (1966) rođen u Čvrljevu

Hvala im od srca!

Životopis autorice

MARIA MILIĆ

OSOBNI PODATCI

Adresa Vukovarska 161, Split
Država Republika Hrvatska
Telefon 091 550 4825

E-mail mariamilic05@gmail.com
Mjesto i datum rođenja Split, 1. studenoga 1995. godine

OBRAZOVANJE

2007 – 2011

Zdravstvena škola Split

Vukovarska 44 / Šoltanska 15, 21 000 Split
(fizioterapeutski tehničar)

2014 – 2017

Filozofski Fakultet Sveučilišta u Splitu

Sinjska ulica 2 / Poljička cesta 35, 21 000 Split
(sveučilišna prvostupnica – baccalaurea (BA) hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i književnosti)

Izjava o akademskoj čestitosti

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MARIA MILIĆ kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice HRV. JEZIKAT I KNJIŽEVNOSTI I ANGLISTIKE, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 14.7.2022.

Potpis

Izjava o pohrani diplomskoga rada

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	MARIA MILIĆ
NASLOV RADA	JEZIČNE I KULTUROLOŠKE KARAKTERISTIKE SREDNJO DALMATINSKE ŽUPE ČVRLJEVOG
VRSTA RADA	DIPLOMSKI RAD
ZNANSTVENO PODRUČJE	HUMANISTIČKE ZNANOSTI
ZNANSTVENO POLJE	FILOLOGIJA
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	dr.sc. Josip Lasić
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. dr.sc. Lucijana Armanda Šundov 2. dr.sc. Nikola Sunara 3. dr.sc. Josip Lasić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 14.7.2022.

mjesto, datum

potpis studenta/ice